

**MİLLÎ MÜCADELENİN BAŞLARINDA MUSTAFA
KEMAL PAŞADA SİNE-İ MİLLET DÜŞÜNCESİ İLE
ASKERLİKTEN İSTİFASI ÖNCESİ VE SONRASI
KENDİSİNE GÖSTERİLEN BAĞLILIKLAR**

Osman AKANDERE*

ÖZET

“Mübârek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak, Yunan ve Ermeni emellerine baş eğmemek için açılan millî mücadele uğrunda” her türlü fedakârlığı göze alarak yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, Ordu Müfettişliği görevinden alınıp, askerlikten çıkartılacağını öğrendiğinde hiç tereddüt etmeden, kendi ifadesiyle “pek âşıkı olduğu askerlik mesleğinden” istifa ederek milletin sinesinde bir fert olmuştur. Böylece kendisinin de Nutuk'ta ifade ettiği gibi, Türk milletinin asaletinden doğan yüksek ve manevî kuvvete, millî kuvvete yani Türk milletine dayandığını ve ona güvenerek millî gâye için çalışacağını ilân etmiştir.

Müfettişlik görevinden ayrılması ve askerlikten istifası onu, sinesine sığındığı milleti nezdinde daha da yüceltmıştır. Nitekim, gerek askerî makamlar gerekse sivil kuruluşlar kendisine bağlılık göstermişler, Mustafa Kemal Paşayı, bu mücadelenin vazgeçilmez lideri olarak görmüşler ve kabul etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler

Mustafa Kemal Paşa, Ordu Müfettişliği, Sine-i Millet, Erzurum Kongresi, Heyet-i Temsiliye

**AT THE BEGINNING OF THE NATIONAL STRUGGLE THE LOYALTY
SHOWN TO MUSTAFA KEMAL PASHA BEFORE AND AFTER HIS
RESIGNATION FROM THE MILITARY POSITION WITH THE IDE OF
RETURN TO THE “HEART OF THE NATION”**

ABSTRACT

The great leader Mustafa Kemal who ventured every difficulty for the sake of his country, started the struggle so as to save from falling apart and not to accept the ill-wills of the Armenians and the Greeks. When he was released from his duty in the army he accepted this, without hesitation and became an ordinary individual in the heart of his

* Yard.Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi

nation. As he stated in his "Speech", he declared that he depended on the high and spiritual power which derived from the nobility of his nation.

Handing his resignation from the army and the inspectorate was preised by the nation. Both military and civil authorites dedared their fidelity to him. He was regarded highly as the never changing leader of the national struggle.

Key Words

Mustafa Kemal Pasha, The heart of the nation, The army inspectorate The Congress of Erzurum, Hause of Representetives.

GİRİŞ

Birinci Dünya Harbi'nin uzun süren savaş yılları içerisinde bir çok cephede önemli görevler üstlenen ve bazı ordulara kumandanlık yapan Mustafa Kemal Paşanın, bu savaş içerisinde bulunduğu son görev Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı bünyesindeki 7 nci Ordu Kumandanlığı'dır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nden mağlup olarak çıkmayı kabul ederek Mondros Mütarekesi'ni imzaladığı 30 Ekim 1918 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Suriye'de 7 nci Ordu Kumandanı olarak bulunuyordu. Mütarekenin imzalanmasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşaya Yıldırım Ordular Grubunun emir ve kumandasını üstlenmesi ve bilahare de "tekmil grupun sevk ve idaresini ifa buyurması" Sadrazam ve Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa tarafından tebliğ edilmişti. 31 Ekim 1918'de Alman Mareşali Liman Von Sanders'den görevi devir alan Mustafa Kemal Paşanın bu görevi fazla uzun sürmemiştir

Gerek Mondros Mütarekesi'nin belirsiz olan bazı hükümlerinin açıklığa kavuşturulması ve özellikle de Adana ve İskenderun bölgesini işgal etmek niyetinde olan Fransız ve İngilizlerin, bu işgallerini gerçekleştirmeleri halinde emrindeki kuvvetlerle karşı koyacağını belirttiği telgraf yazışmaları, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Vekili Ahmet İzzet Paşa tarafından kabul görmemiştir. İngilizlerle yeniden bir sıcak çatışma endişesi içerisinde olan Harbiye Nezareti 7 Kasım 1918 tarihinde Yıldırım Ordular Grubu ile 7 nci Ordu karargahını lağv ederek, Mustafa Kemal Paşayı da Harbiye Nezareti emrine vermiştir.

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, karargâhı Adana'da bulunan Mustafa Kemal Paşayı, şu sıra İstanbul'da bulunmasının uygun olacağını belirterek İstanbul'a çağırılmış ve hemen hareket etmesini istemişti. Bunun üzerine 10-11 Kasım gecesi Adana'dan trenle hareket eden Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918 günü İstanbul'a gelmişti. Aynı gün İtilâf devletlerine ait 60 civarında savaş gemisi İstanbul Limanı'na girmişti. Limanı dolduran bu dev zırhlılara acı acı bakan Mustafa Kemal yanındaki yaveri Cevat Abbas'a dönerek “ Geldikleri gibi giderler” diyecektir

Mustafa Kemal Paşa, ülkenin içinde bulunduğu kötü şartlardan kurtarılabilmesi için siyasî yollardan çözüm aramanın faydalı olduğuna inanıyordu. Bu nedenle İstanbul'a geldiği 13 Kasım 1918 tarihi ile 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a gitmek amacıyla İstanbul'dan ayrıldığı 16 Mayıs 1919 tarihleri arasında çeşitli temaslar ve faaliyetlerde bulunmuştu. Onun bu temas ve faaliyetleri; “kurulacak hükümetlerde Harbiye Nazırı olarak görev almak, siyasî yönden iktidara gelme ümidi tükendiğinde ihtilalcı bir yöntemle çalışarak-gerekirse padişahı bile değiştirerek- iktidarı ele geçirmek ve Anadolu'ya geçerek orduya ve millete dayanan bir kurtuluş mücadelesi başlatmak” gibi gayelere yönelik olmuştur diyebiliriz

Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde yukarıda da belirttiğimiz gibi öncelikle kendisinin ve diğer bazı yakın arkadaş çevresinin de içinde bulunacağı bir hükûmeti mevki-i iktidara getirmek olmuştur. Bunun için istifa etmiş olan Ahmet İzzet Paşa başkanlığında yeni bir hükûmet kurulması konusunda girişimlerde bulunmuştu Ancak bu girişimleri olumlu sonuç vermemiş ve Padişah'ın da desteklediği Tevfik Paşa Hükûmeti kurulmuş ve bilahare de Meclis-i Mebusan'dan güven oyu almıştı.

Padişah Mehmet Vahdettin'le yaptığı görüşmeler de, ne onun ne de arkadaşlarının kurulan hükûmetlerde görev alması için sonuç getirmemişti. Siyasî yollardan iktidara gelmek düşüncesinin bu şekilde sonuçsuz kalması, aralarında Ali Fethi, Rauf ve İsmail(Canbulat) Beylerin bulunduğu yakın arkadaş çevresinde diğer bazı düşünceler ele

alınmış ve tartışılmıştı. Bu düşünceler daha ziyade gizli bir ihtilâl örgütü oluşturmak, bir hükümet değişikliğine gitmek ve hatta gerekirse Padişahı bile hal etmek şeklinde özetlenebilir. Ancak bu düşüncelerin o günün şartlarında işgal altındaki İstanbul'da başarıya ulaşması mümkün görülmemiş ve bunlar yakın arkadaş grubunun kendi aralarında tartıştığı fikirler olarak kalmıştı.

İstanbul'da kalarak vatan ve millet için bir şeyler yapma ümidinin kalmadığı bu günlerde, sonunda tek kurtuluş yolunun uygun bir zamanda İstanbul'u terk ederek belli bir unvan ile Anadolu'ya gitmek ve orada millete ve orduya dayanarak bir Millî Mücadele vücuda getirmek fikri Mustafa Kemal Paşa ile bazı arkadaşlarınca ele alınan bir konu olmuştu.

Bu arada Mondros Mütarekesi'nden sonra terhis edilen ordunun değerli kumandan ve subaylarının bir kısmı da İstanbul'da bulunuyorlardı. Bunlar, bilahare Mustafa Kemal Paşa ile Millî Mücadele'ye iştirak edecek olan Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa, İsmet ve Refet Bey gibi isimleri ilk akla gelenlerdir. Bu paşaların bir kısmı Anadolu'da, yeni askerî vazifeler alırken İsmet Bey gibi isimlerde İstanbul'da görev almıştı. Zaman zaman Mustafa Kemal Paşanın Şişli'deki evinde ikili, üçlü hatta grup halinde yapılan görüşmelerde hep vatanın ve milletin selameti için takip edilecek hareket tarzı tartışılmıştı. Bir çoğunun üzerinde uzlaştığı fikir Anadolu'ya gitmek ve orada bir mücadele başlatmaktı.

Nitekim Ali Fuad Paşa ile Kazım Karabekir Paşaların her biri Anadolu'da bir kolordunun başına kumandan olarak atanmış ve görev mahallerine gitmişlerdi. Her iki paşanın da Mustafa Kemal Paşayı Anadolu'ya geçmesi konusunda davetler yaptığını, onu girişilecek bir mücadelede baş olarak tanıyacaklarını bu paşaların anılarından anlamaktayız. Ayrıca adeta bir mücadelenin reisi gibi Mustafa Kemal Paşanın da bu paşalara hitaben “ Anadolu'da başlatılacak bir mücadele, girişilecek bir harekât konusunda bazı tedbirler almaları ile ilgili açıklamalarda bulunduğunu, uyarılar yaptığını görüyoruz.

Mustafa Kemal Paşanın artık Anadolu'ya geçmeye karar verdiği ve İsmet Paşaya bir görüşmesinde “Resmî bir sığata haiz olmadan Anadolu'ya gitmek ve orada milleti uyandırmak ve bir kurtuluşa çare bulmak için en uygun bölge ve en kolay yolun ne olduğunu “sormasından da anlamaktayız.

İşte bu günlerde Samsun ve havalisindeki asayişsizlik olaylarının yerinde görülüp, önlem alınması ile ilgili olarak, bu bölgeye olağanüstü yetkilerle bir ordu müfettişinin gönderilmesi konusunda hükûmetin bir atama yapması söz konusu olmuştu. İşte bu bölgeye atanacak kişi Mustafa Kemal Paşa olarak belirlenmiş ve atama 30 Nisan 1919'da kesinleşmişti.

Ordunun başarılı ve genç kumandanlarından birisi oluşu, İttihatçılara karşı olan tutumu ve özellikle Birinci Dünya Harbi yıllarında Enver Paşa ile Alman Generalleriyle olan anlaşmazlığı, Padişahın kendisine “Fahr-i Yaverân-ı Hazret-i Şehriyârî” yapacak kadar ona güvenmesi ve belki de en önemlisi Genelkurmay'da bulunan bazı vatansever paşaların-Fevzi-Cevad-Kazım Paşa gibi- gayret ve yardımları Mustafa Kemal Paşanın bu göreve (9 uncu Ordu Kıtaât-ı Müfettişliği) atanmasını kolaylaştıran başlıca amiller olmuştu.

Göreviyle ilgili olarak da oldukça geniş bir sahayı içine alacak olan bir talimâtname hazırlattıran Mustafa Kemal Paşa 16 Mayıs 1919'da görünüşte resmî görevini yerine getirmek, ama gerçekte milletin sinesinden bir mücadele başlatmak karar ve gayesiyle İstanbul'dan ayrılacak ve 19 Mayıs günü Samsun'a çıkacaktı.

Biz bu çalışmamızda Mustafa Kemal Paşanın daha İstanbul'da iken düşündüğü, Samsun'a çıktıktan sonra da gerçekleştirmeye çalıştığı, “*millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız, şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak*” gayesine yönelik mücadelede; saray, hükûmet, askerî ve mülkî birimler ile bazı şahıslarla yaptığı yazışmalarında ortaya koyduğu “sine-i millet” düşüncesinden ve askerlikten istifasından önce ve sonra yakın arkadaş çevresi ile askerî ve mülkî birimlerin kendisine olan bağlılıklarından bahsedeceğiz.

I. SAMSUN'A ÇIKIŞINDAN, ERZURUM'DA ASKERLİKTEN İSTİFASINA KADAR MUSTAFA KEMAL PAŞANIN YAZIŞMALARINDA "SİNE-İ MİLLET" DÜŞÜNCESİ

Mustafa Kemal Paşanın atandığı 9'uncu Ordu Müfettişliği görevi, kendisine bu görevle ilgili olarak verilen talimatnamede de belirtildiği gibi, sadece askerî değil aynı zamanda da müfettişliğin ihtiva ettiği bölge içinde mülkî idi¹. Bu görevi esnasında Mustafa Kemal Paşa, müfettişlik bölgesinde iç asayiş ve huzuru sağlayacak, bölgede asayişsizliğin nedenlerini belirleyecekti. Yine müfettişlik bölgesinde bulunan silah ve cephaneleri toplatacak, bunları uygun depolarda muhafaza altına alacaktı. Bunların yanı sıra bölgede bulunduğu ifade edilen şûraları kaldıracak ve faaliyetlerinin yasaklanmasını sağlayacaktı.

Bütün bu görevlerin yerine getirilmesi için de merkezi Erzurum'da bulunan 15 inci Kolordu ve merkezi Sivas'ta bulunan 3 üncü Kolordu doğrudan Mustafa Kemal Paşanın emrine verilmişti. Müfettişlik bölgesi ise "Trabzon, Erzurum, Sivas, Van, vilâyetleri ile Erzincan, Canik müstakil livalarını" ihtiva ediyordu.

Talimatnamenin üçüncü maddesi ile de, müfettişlik hududuna komşu olan vilâyet ve müstakil sancaklardan "Diyarbakir, Bitlis, Mamuretülaziz, Ankara ve Kastamonu vilayetleriyle, müstakil Kayseri ve Maraş sancakları" Mustafa Kemal Paşanın görev ve yetki sahasına girmektedir.² Ayrıca müfettişlik bölgesine komşu olan bütün Kolordu

¹ Mustafa Kemal Paşa'ya göreviyle ilgili olarak verilen talimatnamede "Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine ait vezaif (Zât-ı âlinizin Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine tayini hususuna İrade-i Seniye-i cenab-ı Padişahî şeref-sudur buyurulmuştur. Ancak iş bu müfettişlikteki vezaif-i âlileri), yalnız askerî olmayıp müfettişliğin ihtiva ettiği mntika dahilinde aynı zamanda da mülkîdir" denilmektedir. Bu talimatnamenin tam metni için bkz. **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl 1, Sayı 1, Vesika No: 3.

² Talimatnamede Kayseri ve Maraş sancakları unutulmuştu Bilahare Dahîliye Nazırı Vekili Mehmet Ali imzalı bir yazı ile durum Harbiye Nezaretine bildirilmiş ve Harbiye Nezareti de bu iki sancakada tebligat yapılmasının uygun olacağını tekrar Dahîliye Nezaretine bir yazıyla belirtmişlerdi. Diğer taraftan Harbiye Nazırı 22 Mayıs 1919 tarihli bir yazıyla durumu 9'ncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşaya da bildirmişlerdi. Bu yazışmalar için bkz. **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, Vesika No: 12, 13, 14. Ayrıca bkz. **Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler**(Daha sonraki atfılarda

Kumandanları da müfettişliğin ifa-yı vazife sırasında re'sen vâki olacak müracaatları nazarı dikkate alacaklardı.

Görüleceği gibi Mustafa Kemal Paşanın geniş bir saha içinde hem askerî hem de mülkî görevliler üzerinde yetkisi bulunuyordu. O bu yetkiyi yukarıda belirttiğimiz gibi, orduyu ve milleti harekete geçirmek için “sine-i millete” dönme kararını verdiği ana kadar kullanacaktı.

Nitekim Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919 tarihinde, Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Mamuretülâziz, Diyarbakır vilâyetleri ve Erzincan Müstakil Mutasarrıflığı ile Erzurum'da On Beşinci ve Ankara'da Yirminci Kolordu Kumandanlıkları'na çektiği telgraflarla, Samsun'a çıktığını ve burada birkaç gün kalacağını bildirmiş ve görev mahalleriyle ilgili olarak malûmat talep etmişti.³

Mustafa Kemal Paşa, 20 Mayıs'ta Sadrazama çektiği telgrafta “İzmir'in Yunan askeri tarafından işgâli olayı, yakından temasta bulunduğum milleti ve orduyu düşünölmeyecek ve tarif edilemeyecek derecede içten yaralamıştır” diyerek, ne milletin ve ne de ordunun, varlığına karşı yapılan bu haksız tecavüzü kabul etmeyeceğini belirtmiştir⁴.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da bulunduğu günlerde burada bulunan İngiliz zabitleriyle bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmesinde İngiliz zabitlerine “Türklerin yabancı idaresini kabul edemeyeceklerini söylemiş ve özellikle Yunanlıların, ölkemizin hiçbir parçasını idareye hakları olmadığını, İzmir'in Türkler için İstanbul kadar önemli bir yer olduğunu belirtmişti. İşte Mustafa Kemal Paşa bu görüşmesiyle ilgili

“Kurtuluş Savaşına Dair Belgeler”olarak kısaltılacaktır), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, Belge No: 19, s. 72-73.

³ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 4, Vesika No: 62.; **Kurtuluş Savaşına Dair Belgeler**, Belge No: 20, s.75-77.; Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması(1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, s.130.

⁴ **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri,(1911-1921 Tarihleri Arasına ait 106 Belge)**, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1982, Belge No: 25, s.126-127.

olarak 22 Mayıs'ta Sadrazam Ferit Paşaya da gönderdiği raporla bilgi vermişti. Özellikle raporun son kısımlarında yer alan “...kuvvetle yapılan bu işgalin geçici olacağını, milletin yekvücut olup, Millî Hakimiyet esasını, Türklük duygusunu hedef edindiğini” belirten sözleri adeta Sadrazama ,Türk Millenin uğradığı haksız işgalleri kabullenmeyeceği, elbirliği ederek buna karşı çıkacağı konusunda bir tespit ve uyarı anlamı da taşımaktaydı..⁵

İngiliz işgal kuvvetinin ve çok sayıda Rum çetesinin varlığı, o günkü şartlarda Mustafa Kemal'in güvenliği ve rahat çalışması açısından Samsun'u güvensiz kılmaktaydı Bu nedenle Mustafa Kemal, hem daha emin ve güvenilir olduğuna inandığı hem de Türk Milletini harekete geçirmek hususundaki düşüncelerini bir an önce uygulamak amacıyla 24 Mayıs'ta Samsun'dan Havza'ya geçti..⁶

Havza'da on dokuz gün kalacak olan Mustafa Kemal Paşanın burada gerçekleştirdiği faaliyetler arasında şüphesiz ki en önemlisi “Havza Genelgesi” olarak bilinen ve görev bölgesindeki vali, müstakil kaymakamlıklara ve kolordu komutanlarına hitap eden 28 Mayıs 1919 tarihli genelgesidir. Bu genelgede Mustafa Kemal; İzmir'in ve arkasından diğer bazı şehirlerin işgal edilmesi ve bu işgal esnasında Türk halkının maruz kaldığı zulüm ve katliamlara dikkat çekerek, ülkenin gelecekte daha büyük ve ciddi tehlikelere maruz kalacağını belirtmiştir. Genelgede ayrıca, bütün bu işgallere ve haksızlıklara karşı hem iç kamuoyunu hem de dış kamuoyunu derinden etkileyecek şekilde çalışmalar yapılmasını ve özellikle düzenlenecek miting ve gösteri gibi hareketlerin daha geniş

⁵ Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, Belge No: 28, s. 130-131.

⁶ Samsun'dan Harbiye Nezaretine çektiği telgrafta Mustafa Kemal Paşa şöyle diyordu: “Merzifon, Vezirköprü, Amasya, Lâdik, Havza gibi bazı şikâyatın mahalli suduru olan mevaki muhtevi muntıkada bizzat tedkikat ve tedabir ittihazı için karargahımı muvakkaten yarın Havza'ya nakledeceğim ve fakat muhaberatın emniyeti ceryanı hasebiyle adresin şimdilik yine Samsun olacağını arz ederim. 24.5.35, Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Yaveri Fahrî Hazretî Şehriyarî Mustafa Kemal” **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 2, Sayı:4, Vesika No: 72. Mustafa Kemal Paşanın Havza'da uzun süre kalmasında Havza'da bulunan sıcak su kaplıcaları da etkili olmuştur. Çünkü Mustafa Kemal'in rahatsızlığına bu kaplıcalar iyi gelmişti.

katılımlı ve etkili olarak yapılmasını istemişti.⁷ Mustafa Kemal, yapılacak miting ve gösterilerle Türk Milletinin millî ruh ve şuurunu uyandırmak, ülke bütünlüğü hususunda yaklaşmakta olan tehlikenin büyüklüğünü göstermek istiyordu. Kısaca milleti kendi geleceğine sahip çıkmaya çağırıyordu.

Gerçekten de Havza Genelgesi ülke genelinde etkili olmuş ve bu genelge doğrultusunda bir çok yerde miting ve gösteriler yapılmıştı. Bu durum, İtilâf Devletleri ile İstanbul Hükûmetini rahatsız etmişti. Bunun üzerine Harbiye Nezareti Mustafa Kemal Paşadan “*yurdu her tarafında beliren bu faaliyetin mahiyet ve şümülü hakkında*” bilgi edinmek istemişti. Bunun üzerine 30 Mayıs’ta Harbiye Nezaretine cevap yazan Mustafa Kemal Paşa; “yaptığım tespit ve incelemelere dayanarak, gerek İstanbul’a çekilen protesto telgrafları ve gerekse bir çok yerde yapılan miting ve gösterilerin, uğradığı haksızlıklara karşı milletin sinesinden doğan tepki ve üzüntülerin bir göstergesidir” diyerek bir kez daha İstanbul Hükûmetini milletin sesine kulak vermesi hususunda uyarmıştı.⁸

Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşanın 9’uncu Ordu Kıtâatı Müfettişi olarak geniş bir subay kadrosuyla Samsun’a gitmesi ve faaliyetleri, yukarıda da belirttiğimiz gibi İngilizleri tedirgin etmişti.⁹

⁷ Mustafa Kemal’in bu genelgesi Trabzon, Sivas, Erzurum, Van, Diyarbakır, Bitlis, Mamuretülaziz, Ankara, Kastamonu vilâyetlerine ve Canik(Samsun), Erzincan, Kayseri müstakil Mutasarrıflıklara ve Erzurum’da 15’inci Kolordu, Ankara’da 20’nci Kolordu ve Diyarbakır’da 13’üncü Kolordu Komutanlıkları ile Konya’da 2’nci Ordu Müfettişliğine gönderilmiştir(Genelgenin tam metninin yer aldığı 79 sayılı 1731 vesika numaralı belgede sadece valilikler ve müstakil mutasarrıflıklar belirtilmiştir. Kolordu Komutanlıkları ile Konya’daki Ordu Müfettişliği ibareleri Nutuk’ta belirtilmektedir Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. 1 (1919-1920), Yayına Haz. Zeynep Korkmaz, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984. s.13). Genelgenin tam metni için bkz. **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl: 30, Sayı: 79, Vesika No: 1731.

⁸ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl 2, Sayı 5, Vesika No: 92.

⁹ Aslında İngilizler, Mustafa Kemal Paşanın Samsun’a çıkışından şüpheye kapılmışlar, fakat çoktan iş işten geçmişti. “Müttefiklerin Yüksek Komiserleri M. Kemal’in Yunanlılarla İtalyanların isteklerine-hatta İstanbul’daki Türk Hükûmetine rağmen karşı koymak için Türkleri toparlamak amacıyla haber almışlardı” Bu anlatım için bkz. Gotthard, Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Türkçe’ye Çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986,s.117.

Nitekim İngiliz İşgal Kuvvetleri Karadeniz Ordusu Komutanı General Milne, 19 Mayıs 1919 günü Harbiye Nazırına gönderdiği yazıda “9’uncu Ordu dağıtıldığı halde ona bağlı birlikler için bir müfettişin geniş bir kurmay heyetiyle gönderilmesinin asıl maksadını” öğrenmek istemişti¹⁰. Harbiye Nezareti adına Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa tarafından bu yazıya verilen cevapta: “*Mustafa Kemal Paşanın bölgede asayiş ve huzuru sağlamak, silah ve cephaneleri toplamak ve dağıntık bulunan ordu birliklerini teftiş etmek*” gibi görevlerle gönderilmiş olduğu belirtilmiştir¹¹.

Havza Genelgesini yayınlayarak her yerde millî heyecan ve gösterilerin yapılmasını istemesi, yapılan miting ve gösterilerin millî heyecanlara neden olması, İngilizlerin Mustafa Kemal’e karşı duydukları endişe ve kuşkuyu daha da artırmıştı. Bunun üzerine 6 Haziran 1919’da General Milne imzasıyla Harbiye Nezaretine verilen notada “*Mustafa Kemal Paşa ile maiyeti erkânının vilâyetlerde isbat-ı vücud etmelerinin arzu olunmadığını*” belirterek Mustafa Kemal Paşa ile beraberindekilerin derhal İstanbul’a dönmelerinin sağlanması isteniyordu¹². Bu yazıya Harbiye Nezareti adına Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa

¹⁰ Bu yazı için bkz. **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl 1, Sayı 1, Vesika No: 15..

¹¹ İngiliz Generalinin bu yazısına Harbiye Nezareti adına Cevat Paşa imzalı bir cevap yazısı yazılarak; “*Harbin devamı esnasındaki Ordu Kumanda teşkilatı memleketin her tarafında lağv edilmiştir. Fakat vâsi bir mntıkaya dağılmış bulunan kıtaatın nezaret-i âcizi namına olarak her türlü hallerini teftiş(...) o havalideki esliha ve sürgü kolları ile kamaların sürat-i sevkine ve hiçbir asayişsizliğin gelmemesine çalışacaktır.*” demiştir **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl 1, Sayı 1, Vesika No: 16..

Sadrizam Ferit Paşada Harbiye Nazırı olarak İngilizlere verdiği cevapta, Mustafa Kemal’in Anadolu’ya gönderilmesinin İngilizlerin bölgeye yönelik olarak verdikleri nota üzerine olduğunu, ülkede asayişin ve sükûnun bozulmasını önlemek üzere ordu müfettişliklerinin kurulduğunu ve bu ordu müfettişliğinin doğu vilayetlerinde görev yapacağını belirtmiştir. Türkmen, **a.g.e.**, s.133. Belgenin Fransızca tam metni için bkz. Jaeschke, **a.g.e.**,s.267-269.

¹² Bu yazıda General Milne “*Hali hazır itibarı ile kesb-i temeyyüz etmiş bir paşanın maiyeti erkânile beraber memleket dahilinde dolaşması efkâr-ı umumiyeyi taciz edeceği gibi askerlik noktai nazarından dahi kendi mesaisine bence lüzum görülmemektedir*” diyerek Mustafa Kemal Paşanın hemen İstanbul’a dönmesinin emir edilmesini istemişti. **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl:1, Sayı: 1, Vesika No: 17.; **Kurtuluş Savaşına Dair Belgeler**, Belge No: 41, s.150-152.

tarafından 8 Haziranda verilen cevapta, “*Mustafa Kemal Paşanın Ordu Müfettişi olarak dolaşmasının efkâr-ı umumiyeyi rahatsız mı yoksa bilakis teskin mi edip etmeyeceğinin takdirinin kendisine bırakılmasını ve artık Türklere güvenmelerini*” istemiştir¹³. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, İngilizlerin talebini kabul eden Hükûmetin kararına uyararak 8 Haziranda Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine hitaben yazdığı yazı ile Mustafa Kemal Paşadan “*Maiyet-i âliyelerindeki istimbotlardan biri ile buraya teşrifiniz rica olunur*” diyerek İstanbul’a dönmesini istemişti¹⁴. Mustafa Kemal Paşa da 11 Haziran tarihli bir yazıyla, benzin yokluğundan dolayı hareketini tehir ettiğini belirterek “*ancak suret-i hareketimi ona göre tanzim eylemek üzere sebab-i davetin lütfen izah buyurulmasını*” rica etmiştir¹⁵. Mustafa Kemal Paşanın bu yazısına cevap olarak Harbiye Nazırı, 15 Haziranda “*İstanbul’a davetiniz Hükûmet-i Seniyye’nin kararı neticesidir*” diyerek İstanbul’a çağrılmasının Hükûmet tarafından istendiğini belirtmiştir¹⁶. Bu cevaptan tatmin olmayan Mustafa Kemal Paşa, çağırılışının gerçek sebebini öğrenmek için Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşaya başvurmuştu. Cevat Paşa da “*faaliyeti kendilerince müsellemler bulunan Zât-ı âlilerinin o muntıkadaki memuriyetlerini hüsn-ü telâkki etmeyen İngilizler Dersaadet’e celbiniz*

¹³ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, Vesika No: 18/a,b,c.; **Kurtuluş Savaşına Dair Belgeler**, Belge No: 43, s.156-160.

¹⁴ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, Vesika No: 19; **Kurtuluş Savaşına Dair Belgeler**, Belge No: 42, s.153-155.

¹⁵ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl:1, Sayı: 1, Vesika No: 20. **Kurtuluş Savaşına Dair Belgeler**, Belge No: 45 s.171-175.

¹⁶ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl:1, Sayı: 1, Vesika No: 22. **Kurtuluş Savaşına Dair Belgeler**, Belge No: 46 s.174-176 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi’nin 1 sayısında 21 nolu belgede “Samsun vasıtası ile Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine” başlığıyla gönderilen ancak bilahare gitmeyecektir damgası vurulan Harbiye Nezareti’nce yazılan yazıda. “*faaliyeti kendilerince müsellemler bulunan Zât-ı âlilerinin o muntıkadaki memuriyetlerini hüsn-ü telâkki etmeyen İngilizler Dersaadete celbiniz hakkında talepte bulundular. Memleketin geçirmekte bulunduğu vaziyet Nezareti bu İngiliz talebini icraya mecbur eylediğini arz ederim*” diyerek, Mustafa Kemal Paşanın İstanbul’a dönmesini İngilizlerin İstediklerini ve nezaretinde buna uymak zorunda kaldığını belirtmiştir. Bkz. **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl:1, Sayı: 1, Vesika No: 21.

hakkında talepte bulundular” diyerek İstanbul’a çağırılmasını İngilizlerin istediğini belirtmişti¹⁷.

Hakkında bu yazışmalar yapılırken tarihî görevinin başlamış olduğunu kabul eden Mustafa Kemal Paşa, 11 Haziran 1919’da 15’inci Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşaya bir yazı göndererek, İstanbul’a dönmesi hususunda Harbiye Nezareti’nden aldığı emri ve bu arada Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşanın açıklamasını bildiriyor ve “milletin hukuk ve istiklâlini ta’yin uğrunda milletle beraber çalışmak” arzusunu şu sözleriyle dile getiriyordu.:

*“Vermiş olduğum kararın milletin hukuk ve istiklâlini temin uğrunda millet ile beraber çalışmaktan ibaret olduğunu zatı biraderlerine evvel ve ahır arz etmiştim. Bu gâye milletin sinesine iltica ederek vazife-i namus ve vicdani ifaya fedakârâne devam etmeyi amirdir.”*¹⁸

Diyerek, İstanbul’a gittiği takdirde İngilizler tarafından esir edileceğini, bu yüzden de gitmeyeceğini belirttiği yazısının devamında, vatan uğrunda giriştiği vazifesine devam edebilmek için kendisiyle aynı fikir ve gaye içinde olan arkadaşlarının yardımı gerektiğini belirtmişti..

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’a dönmeyeceğini ve milletin sinesinde kalarak “milletin hukuk ve istiklâlini temin uğrunda milletle beraber çalışacağını” belirtiyor ve Kazım Karabekirin bu

¹⁷ “Samsun vasıtası ile Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine” başlığıyla gönderilen ancak bilahare gitmeyecektir damgası vurulan Harbiye Nezareti’nce yazılan yazı bilahare Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa tarafından Mustafa Kemal’e gizlice bildirilmişti. Yazıda şöyle denilmekteydi: “faaliyeti kendilerince müsellemler bulunan Zât-ı âlilerin o muntıkadaki memuriyetlerini hüsn-ü telâkki etmeyen İngilizler Dersaadete celbiniz hakkında talepte bulundular. Memleketin geçirmekte bulunduğu vaziyet Nezareti bu İngiliz talebini icraya mecbur eylediğini arz ederim” diyerek Mustafa Kemal Paşanın İstanbul’a dönmesini İngilizlerin istediklerini ve nezaretinde buna uymak zorunda kaldığını belirtmiştir. Bkz. **Kurtuluş Savaşına Dair Belgeler**, Belge No: 47 s.177-179

¹⁸ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:30, Sayı 79, Vesika No: 1732.

konudaki düşüncelerini öğrenmek istiyordu. Ayrıca Hükûmetin kendisini aldatarak İstanbul'a getirmek planını izlediğinden kendisinin de sağlanabildiği kadar süre kazanarak, karargâhını memleket içine sokmayı düşündüğünü söylemiştir.

Kazım Karabekir, Mustafa Kemal Paşaya 16 Haziranda verdiği cevapta, onun fikirlerine tamamen katıldığını, İstanbul'daki yöneticilerin milletin bütün değerli evlatlarını, sivil ve asker demeden birer birer görevden uzaklaştırdığını, bunun kabul edilemez olduğunu belirtmişti. Ayrıca ne zaman isterse kendi bölgesine gelebileceğini ve kendisine bağlılık içerisinde olacağını belirtmişti.¹⁹ Böylece Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşanın fikirlerine tamamıyla katıldığını belirtmek suretiyle onu desteklediğini ifade etmiş ve bu cevap Mustafa Kemal'i büyük ölçüde rahatlatmıştı²⁰.

Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa, kendisinin İstanbul'a çağırılması hadisesi üzerine Padişah Mehmet Vahdettin'e bir yazı göndermişti²¹. Aslında bu yazı oldukça uzun yazılmış bir şikâyetnâme idi. Bu telgraf yazısında Mustafa Kemal Paşa şunları söylemekteydi:

“Memleketin bugün uğradığı baskı ve felaketleri ve bölünme tehlikesi karşısında vatani,devlet ve milletin bağımsızlığını (...) millî ve kutsal bir gücün varlığının haykırılması kurtarabilir(...) Öte yandan bir aydan beri bütün Anadolu'da yaşayan halkın düşünce ve isteklerini komutan ve memurların duygularını öğrendim. Sonuç olarak şu beliriyor ki millet; baştan aşağı uyanıktır, “devlet ve milletin bağımsızlığını, saltanat ve hilâfetin haklarını te'yid için” çok güçlü bir azim ve inanç ile donanmış bulunmaktadır. İstanbul'da iken milletin bu kadar kuvvetli olduğunu düşünemezdim.”

¹⁹ Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul 1988, s. 45.

²⁰ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar** C.II, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 5.

²¹ **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, C.I, Der. Nimet Arsan,Ankara 1963, s.15-17.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,:Cilt: 1, Devre:1, İçtima :1,, İnikat:2, s.10-11.

Bu uzunca telgrafın devamında, İstanbul'daki fikir ayrılıkları ve fesat çevrelerinin ve onların bu durumundan istifade eden yabancıların, devletine, milletine ve Padişahı'na içten bağlı ve fedakarlıkla hizmet edebilecek olanları ortadan kaldırmaya çalıştıklarını, bu konuda çok ileri gittiklerini belirtiyordu. Kendisinin Ali İhsan ve Yakub Şevki Paşaların akıbetine uğramak istemediğini, İngilizlerin ve bazı zayıf seciyeli olanların kendisini kandırarak İstanbul'a çağırdıklarını söylüyordu. Yazısının son kısmında ise Mustafa Kemal Paşa , kendisinin, padişaha, millete ve vatana bağlı ve gerekirse bu uğurda ölümü göze almış bir kumandan olduğunu, bu nedenle de vatan ve millet düşmanlarının isteğine uyup İstanbul'a gelmeyeceğini belirtmiştir. Şayet İstanbul'a gelmesi hususunda zorlandığı takdirde, istifa ederek Anadolu'da milletin bağrında kalacağını, milletin istiklâline kavuşturuncaya ve vatani düşman işgalinden kurtarıncaya kadar millî ve vatanî görevine devam edeceğini yazmıştır.

Görüleceği gibi Mustafa Kemal Paşa'nın Padişah'a verdiği cevap çok açık ve nettir. O milletin sinesinde kalarak başlamış olduğu millî vazifesini sürdürmeye kesin kararlıdır. Bu kararını da devleti idare edenlere açıkça duyurmakta da bir sakınca görmemiştir. Padişaha yazdığı bu yazıda Mustafa Kemal'in sık sık saltanat ve hilafete bağlılığını dile getirmesi, onun görevden alınmasını geciktirmiş ve yine kendisini, Padişah Vahdettin'e millî direnişin sözcüsü olarak tanıtmasını da sağlamıştı²².

Mustafa Kemal Paşa Havza'da iken 8 Haziran 1919'da Ankara'daki 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşadan, Rauf Beyin Ankara'ya geldiğini ve kendisiyle görüşmek istediklerini belirten bir telgraf almıştı²³. Bu telgrafı alan Mustafa Kemal Paşa, Rauf Beyin

²² Bu değerlendirme için bkz. Türkmen, a.g.e., s.142. Aynı tarzda bir değerlendirme için de bkz. Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul 1983, s.346.

²³ Hüseyin Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a çıkışından sekiz gün sonra 24 Mayıs 1919'da payitahttan ayrılmıştı. Rauf bey, İstanbul'dan Bandırma'ya geçmiş, evvelce Mustafa Kemal Paşa ile verdikleri karar mucibince İzmir cephesine yakın olan mıntıkaya hareket etmişti. Balıkesir-Manişa-Alaşehir havalisini dolaşarak Afyonkarahisar'a uğramış ve buradan Ankara'ya gelmişti. Gerek topladığı malûmat

Ankara’da oluşundan büyük memnuniyet duymuş ve 10 Haziranda Ali Fuat Paşaya çektiği telgrafla, her ikisiyle de görüşmek istediğini belirterek, onları Havza’ya davet etmişti²⁴. Telgrafında Refet ve Hamit Beyleri de Havza’ya davet ettiğini belirtmişti²⁵.

Mustafa Kemal Paşa, 13 Haziranda Havza’dan Amasya’ya hareket etmişti. Havza’da olduğu gibi Amasya’da kaldığı süre içinde oldukça önemli olayların gerçekleştirilmesinde, kararların alınmasında ve yazışmaların yapılmasında Mustafa Kemal’i yine ön planda görmekteyiz. Konumuz açısından önemli olan bu yazışmalar ve olaylara temas etmek istiyoruz.

Mustafa Kemal Paşa, “sine-i millet” düşüncesini Amasya’da iken yayınladığı bir telgrafla bütün kazalardaki Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetleri ile belediye başkanlarına duyurmuştu. 14 Haziran 1919 tarihli bu telgrafında Mustafa Kemal Paşa, vatanın bütünlüğünü ve milletin istiklâlini kurtarmak uğrunda başlattığı millî harekât e, Anadolu’daki bir çok vilâyet valileri ile Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak cemiyetlerinden kendisinin desteklendiğini belirten telgraflar aldığını belirtmiş ve yazısının devamında şunları söylemiştir: “Geçirdiğimiz şu hayat memat günlerinde umum milletçe her

ve gerekse yaptığı temaslar bizim için çok kıymetli idi. Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s .86-87.

²⁴ Bu telgrafın metni şöyledir:

“Ankara’da Yirminci kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine Telgrafınızı öğleden sonra saat yedide aldım. Refikinizle ve zât-ı âlinizle birlikte görüşmeğimizin fevkâlade mühim ve elzendir. Ancak benzin fıkdanı beni buraya bağlamıştır Osmancığa kadar zahmet ve fedakârlığı göze aldıktan sonra Havza’ya kadar temdit etmenizi ve mümkünse yarın yola çıkmanızı hassaten rica ederim. Hareketinizin Havza’ya ne vakit vasıl olabileceğinizin iş’arına makine başında muntazırım. Refet ve Hamit Beyleri de davet edeceğim. Osmancık’ta lüzumu kat’i olmadıkça zât-âlinizde hüviyetiniz hakkında kimseye malûmat vermemenizi muvafık buluyorum. Gözlerinizden öper ve hasretle muvasalatınıza intizar ederim. Dokuzuncu Ordu Kitaatı Müfettişi Mustafa Kemal”, bkz. Cebesoy, a.g.e., s.87.

²⁵ Telgrafta adları geçen Refet Bey, Mustafa Kemal Paşa ile Samsun’a çıkmış ve merkezi Sivas’ta bulunan 3’üncü Kolordu Kumandanlığına tâyin edilmişti. Hamit Bey ise Samsun Mutasarrıflığı görevinde bulunuyordu.

*taraftaki âmâl ve tezahürat ile teminine azmedilen istiklâl-i millîmiz uğrunda milletle beraber nihayete kadar çalışacağıma da söz veriyorum...*²⁶

Mustafa Kemal Paşa 18 Haziranda Trakya'da bulunan 1'inci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e hitaben yazdığı bu yazıda da; *"Millî bağımsızlığımızı yok etmek isteyen ve yurdumuzun parçalanması tehlikesini hazırlayan İtilâf Devletlerinin yaptıkları ve hükûmetin tutsak ve güçsüz durumu sizce de bilinmektedir"* diyerek, milletin geleceğini bu nitelikteki bir Hükûmete bırakmak, Allah korusun batıya boyun eğmektir şeklindeki tespitini söylemiş ve devamla da *"Bütün Anadolu halkı, millî bağımsızlığı kurtarmak için baştan aşağı tek bir vücut gibi birleşmiş duruma getirilmiş ve bütün komuta heyetleri ve arkadaşlarımız yüksek bir fedakarlıkla iş birliği kararı almışlardır"* demiştir. Yazısının son kısmında da "sine-i millette" kalacağını şu sözleriyle açıklamıştır:

*"Bu bağımsızlık elde edilinceye kadar, bütün milletle birlikte fedakârlıkla çalışacağıma, mukaddesatım adına and içtim. Bunu, millette gördüğüm millî arzu üzerine, yurdun her yerine genelge ile bildirdim. Artık benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek kararı kesindir. Bu karar bütün arkadaşlarımın, karar ve görüşlerine tümüyle uymaktadır..."*²⁷

21 Haziranda ise Mustafa Kemal Paşa, yine Amasya'dan İstanbul'da Polis Müdürü Miralay Halil Bey'e çektiği telgraf yazısında *"Her ne şekil ve surette olursa olsun Anadolu'da sine-i millette kalarak istiklâl ve mevcudiyetimiz uğrunda çalışmaya karar verdim...Milletin halâsına matuf esasatta benimle hem fikir olduğunuzu biliyorum."* diyecektir²⁸.

Mustafa Kemal Paşanın Havza'da bir araya gelmek için çağırdığı Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa ile buluşmaları 19 Haziranda Amasya'da

²⁶ **Kurtuluş Savaşı Belgeleri**, Belge No: 48, s.180-182.; **Tarih Vesikaları**, Cilt:1, Sayı: 5, Şubat 1942, s.323.

²⁷ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:31, Sayı: 82, Vesika No:1781.

²⁸ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:31, Sayı: 80, Vesika No:1752.

gerçekleşmişti.²⁹ Amasya'ya gelenler arasında Refet Bey de bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşanın Nutuk'ta, Ali Fuat Paşanın da Millî Mücadele hatıralarında tafsilatlı olarak anlattıkları görüşme ve müzakerelerden sonra, 21-21 Haziran 1919 gecesi alınan kararlar "Amasya Tamimi" olarak yayınlanmıştı.³⁰ Amasya'daki toplantıya katılmamakla birlikte 15 inci Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa ile İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa da bu kararları desteklediklerini telgraflarla bildirmişlerdi.³¹

Amasya'da alınan bu kararlar şifre ile mülkî ve askerî makamlara bildirilmişti. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bulunan bazı zevâta hem Amasya kararlarını bildirmiş hem de onlara birer mektup yazmıştı.³² Bu mektubunda Mustafa Kemal Paşa; Vatanın parçalanma

²⁹ 12 Haziran 1919'da Havza'ya gitmek üzere Ankara'dan ayrılan Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa 18 Haziranda Havza'ya gelmişlerdi. Ancak Mustafa Kemal Paşanın Havza'dan Amasya'ya geçtiğini öğrendiklerinde bu kez Amasya'ya hareket etmişlerdi. 19 Haziranda Amasya'ya varmışlardı. Amasya'da başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Amasyalıların samimi tezahüratları ile karşılanmışlardı. Bkz. Cebesoy, **a.g.e.**, s.89-90.

³⁰ **Nutuk**, C. 1, s.21-24.; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 89-97.

³¹ Bu kararların alınmasında doğrudan görüşmelere katılanlar: Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Eski Bahriye Nazırı ve Donanma Albayı Rauf Bey, Ankara'daki 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Sivas'taki 3'üncü Kolordu Kumandanı Refet Bey, Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey ve 3'üncü Ordu Kurmay Başkanı Kazım(Dirik) Bey idi. Amasya'da yapılan bu toplantıya Erzurum'da bulunan 15'inci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ile Konya'da bulunan 2'nci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa, işlerinin çokluğu ve hali hazırdaki şartların görevleri başında bulunmalarını gerekli kılması gibi gerekçelerle katılmamışlardı. Ancak toplantıda görüşülen konular onlara da bildirilmiş ve her iki Paşa da gönderdikleri telgraflarla alınan kararlara iştirak ettiklerini açıklamışlardı "Ertesi günü derhal faaliyete geçmiştik. Mersinli Cemal Paşa ile makine başında giriştiğimiz muhabere hüsnü suretle neticelenmişti. Kararlarımıza tamamen iştirak ettiğini bildirmişti.(...)Mustafa Kemal Paşa da aynı şekilde Kazım Karabekir Paşa ile muhabere etmiş, onun da muvafakat reyini almıştı." Cebesoy, **a.g.e.**,s. 92.

³² Kendilerine mektup yazılan bu kişileri Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta şöyle sıralamaktadır:

"Abdurrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Ferit Bey(Nafia Nazırı idi), Sulh ve Selâmet Fırkası Başkanı Ferit Paşa(daha sonra Harbiye Nazırı oldu), Câmi Bey, Ahmet Rıza Bey" **Nutuk**, C.1, s.24.

tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu, bunun sonucunda millî vicdanın Müdafaa-i Hukuku Millîye ve Redd-i İlhak teşkilatları etrafında toplanmaya başladığını belirterek, sadece mitingler ve benzeri gösterilerle hiçbir zaman büyük amaçların gerçekleştirilemeyeceğini, ancak bu hareketler milletin bağrından doğan ortak güce dayanırsa kurtarıcı hareketler olacağına dikkat çekmiştir. Konuşmasının devamında Anadolu'ya ve millî duygulara hakim olmak yerine tâbi olmak gerektiğini söylemiştir. İstanbul'daki vatansever aydın, düşünür ve söz sahiplerinin fedakârlık yapmaları gerektiğinin de önemini vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, kendisinin aldığı sine-i millet kararı için de şunları söylemiştir:

“Milletin kurtuluşu yolundaki amaca ulaşınca kadar ben, Anadolu'dan ve milletin bağrından ayrılmayacağım. Bu noktada sonuna kadar milletin herhangi bir ferdi gibi çalışacağımı millete karşı kutsal saydığım her şey adına söz verdim ve hiçbir kuvvet, bu millî azmime engel olamayacaktır. Benim bu kararımın bütün Anadolu'ya iş başında bulunan sorumlu ve değerli arkadaşlarımın genel inanç ve görüşüne dayanmakta olduğunu da ayrıca bildiririm...”³³

Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a çıktığı günden beri yapmakta olduğu faaliyetleri İngilizlerin yanı sıra, Osmanlı Hükûmeti de yakından takip etmekteydi. Bilhassa işgallere karşı milleti, millî bir heyecan ve tepki göstermesi konusundaki, uyarıcı genelgeleri, ordu komutanları, valiler ve mutasarrıflar ile yerel yöneticilerle mütemadiyen telgraflaşması, yukarıda da bahsettiğimiz İstanbul'a çağırılması hadisesini gündeme getirmişti. Ancak Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'a dönmeyerek “sine-i millette kalacağını” resmi makamlara ve hatta Padişaha bile açıklaması üzerine bu kez de onun görevden azledilmesi konusunu gündeme getirmişti.

Nitekim Paris Barış Konferansı'na Osmanlı Devleti'ni temsilen katılan Sadrazam Damat Ferit Paşanın Paris'e giderken vekâletini

³³ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:31, Sayı: 82, Vesika No:1782; M. Kemal Atatürk, **Nutuk, C.III (1919-1927)**, **Belgeler**, Yayına Haz, İsmet Gönülal, Ankara 1984, s.12..

Şeyh'ül-islâm Mustafa Sabri Efendiye bırakması, İstanbul Hükûmetindeki bazı İngiliz muhibbisi devlet adamları için bir fırsat doğurmuştu. Bilhassa Dahîliye Nazırı Ali Kemal Beyin Mustafa Kemal Paşa aleyhinde bazı tertip ve faaliyetleri dikkat çekicidir. Nitekim Ali Kemal Bey, müstakil sancaklara hitaben yayınladığı bir genelgede; *“işgallerden ne derece müteessir ve kırgın olursak olalım, biz bugün varlığımızı ancak siyasî yollardan savunabiliriz, herhangi bir mücadeleye girişmemize imkân yoktur.”* demektedir ve Anadolu'da millî bir ordu teşkil ederek, millî bir savunma hazırlamanın memleketin asayişini bozacağını ve unsurlar arasında düşmanlıklar yaratacağını söylüyordu. Ali Kemal Bey mutasarrıflardan *“Bu gaflete, safdillik ve vatanperverlik düşüncesi ile dalanları uyarınız, gerekirse zorla yola getiriniz”* diyordu³⁴. Bu genelgeden bir gün sonra yani 16 Haziran 1919'da da Posta ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halid imzalı bir genelgede *“Reddi İlhak cemiyeti tarafından verilecek telgrafnamelerin kabul edilse dahi keşide olunmaması muktezidir.”* denilerek millî teşkilatlarca verilecek telgrafların çekilmemesi isteniyor, aksine hareket edecek olanların da *“mesuliyet sahibi olacaklardır”* deniliyordu³⁵. Mustafa Kemal Paşa da millî mücadeleyi engelleme açısından çok sakıncalı gördüğü bu telgrafta verilen emri *“Milletin sesini boğarak meşru haklarını menetmeye ve vatanın mahfına sebep olmaya matuf”* bir hareket olarak görmüş ve vilâyetlere ve bazı kolordular ile 1'inci Ordu Müfettişliğine yazdığı 20 Haziran tarihli genelgesinde, bu emri, hiçbir namuslu telgraf memurunun icra edeceğini ümit etmediğini belirtmiştir. Aksine hareket edenlerin ise divanı harblere verileceğini söylemiştir³⁶. Mustafa Kemal Paşa, Posta Telgraf Genel Müdürlüğü'nün almış olduğu bu kararı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri vasıtasıyla halkın protesto etmesini, bu karar geri alınmaya

³⁴ M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, C.1, Ankara 1959, s.143.

³⁵ Bu telgrafın metni ve daha geniş bilgi için bkz. Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab(Mütareke Devri Anıları)**, İnkılâp Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1992,s, 156.

³⁶ Bu telgraflar için bkz. **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge No: 37, 37/a, 38, s.38-39.; Karay, **a.g.e.**,s. 158. Mustafa Kemal Paşa, 20 Haziran 1923'te Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta, “Posta Telgraf Müdüriyeti Umumiyesi'nin, Müdafaa-i Hukuk-u Millîye ve Reddi İlhak Cemiyetleri tarafından verilecek telgrafların keşide edilmemesi hakkında telgrafhanelere verdiği emrin hemen geri alınmasını” istemişti. Bkz. **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 2, Sayı 6, Vesika No: 111.

kadar resmî haberleşmelerin kesilmesini istemişti. Bu girişimler olumlu sonuç vermiş ve İstanbul Hükûmeti 24 Haziranda, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri hakkında aldığı bu kararı geri almak zorunda kalmıştır³⁷.

Posta-telgraf meselesi ve Erzurum ile Van valilerinin hükûmetçe görevden alınmalarına tepki göstererek hükûmetin uygulamalarına karşı çıkması, daha önce İstanbul'a dönmesi için verilen emirlere uymaması gibi nedenlerle Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşanın görevden alınması yönünde bir teşebbüsü olmuştu. Erzurum'da bulunan 15'nci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e 21 Haziranda, Harbiye Nazırı imzalı bir telgraf gönderilmişti. Bu telgrafta, "*zat-ı âlilerinin Mustafa Kemal Paşanın yerine vekâleten tayininiz musammemdir*" denilerek yerine kimin atanmasının istendiği sorulmaktaydı³⁸. Kazım Karabekir Paşa yazdığı cevabi yazıda, böyle bir atamanın yapılmasını kesinlikle doğru bulmadığını ve Mustafa Kemal Paşanın değiştirilmesinde isabet görmediğini belirtmiş ve şunları söylemiştir:

*"Büyük kumandanların sırasıyla ve birer bahane ile ortadan kaldırılması suretiyle daha kolay mahv-ü münkariz edileceğimiz kanaati umumu sarsmış olduğundan eğer ahval-i sıhhiyesinin ifâyı vazifeye mâni olmasından başka bir sebep yoksa Mustafa Kemal Paşanın Müfettişlikten infikâki tehlikeli olacaktır..."*³⁹

İstanbul Hükûmeti Mustafa Kemal Paşayı görevinden alma konusunda azimliyd. Nitekim 23 Haziran 1919'da Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi başkanlığında toplanan Hükûmet, "III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal'in Harbiye Nezaretinin buyruğuna uyup İstanbul'a gelmediği ve halkı hükûmete karşı kıskırttığı" gerekçesiyle görevinden alınmasını ve yerine daha önce Bahriye Nazırlığı yapan

³⁷ Haluk Selvi, **Millî Mücadele'de Erzurum(1918-1923)**, Ankara 2000, 25 No'lu Dipnot, s.92.

³⁸ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl:1, Sayı: 2, Vesika No: 25, Ayrıca bkz. Karabekir, a.g.e., s.51.

³⁹ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 2, Sayı:3, Vesika No: 41, Ayrıca bkz. Karabekir, a.g.e., s.51-52.

Hurşid Paşanın tayin edilmesini kararlaştırdığı⁴⁰ gibi Mustafa Kemal Paşanın bundan sonra yapacağı “*tebliğat ve iş’arların, resmî mahiyete haiz olmadığının*” vilayetlere duyurulmasını Dahîliye Nezaretinden istemişti. Bunun üzerine Dahîliye Nazırı Ali Kemal Bey vilayetlere gönderdiği şifre genelgede “*Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber, günün siyasetini pek iyi bilmediği için, olağanüstü sayılacak vatanseverlik ve gayretine rağmen, yeni görevinde asla başarılı olamadı. İngiliz fevkalâde temsilcisinin istek ve ısrarıyla görevinden alındı*” demektedir. Genelgenin devamında ise, Mustafa Kemal Paşa görevden alındığı için kendisiyle hiçbir resmî işleme girişilmemesi ve hükûmet işleri ile ilgili hiçbir isteğinin yerine getirilmemesi istenmekteydi⁴¹.

Mustafa Kemal Paşa hakkında, Hükûmetçe alınan bu azil kararı, Harbiye Nezareti tarafından işleme konulmamıştı. Ayrıca bu azille ilgili bir padişah iradesi de çıkmamıştı. Bu nedenle azil işlemi formalite bakımından tamamlanmadığı için gerçekleşmemişti. Bu hadiseden sonra Damat Ferit Paşa kabinesinde, Dahîliye Nazırı olarak görev yapan Ali Kemal Bey ile Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa istifa etmişlerdi⁴². Yeni Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa olmuştu.

Görevden azledilmesiyle ilgili bu gelişmeleri Sivas’a geldiğinde öğrenen Mustafa Kemal Paşa ise, Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta “*kendisinin azil edildiğine dair Ali Kemal Beyin mülkî makamlara gizli bir yazı gönderdiğini, oysa ki kendisini bu göreve atayan ne Padişah’tan, ne Sadrazamlık makamından ne de Harbiye Nezaretinden, azledildiğine dair bir emir almadığını*” söylemiş ve “*rüesayi devlet arasında tefrikâ ve memlekette kanunsuzluk ve inzibatsızlık ve binnetice millet arasında anarşi tevlidine saik olan*” bu teşebbüste bulunan zat hakkında işlem

⁴⁰ Mustafa Kemal Paşanın yerine eski Bahriye Nazırı Hurşid Paşanın tayiniyle ilgili yazışmalar için bkz. **Atatürk’le İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge No: 41, 42, s.148-149.

⁴¹ Genelgenin tam metni için bkz. **Nutuk**, C. 1, s.25.

⁴² Damat Ferit Paşanın Paris’den dönmesinden sonra bu iki Nazır istifaya zorlanmışlar ve nihayet her ikisi de istifa etmiştir. Türkmen, a.g.e., s.144; Bu istifaların gerçekleşmesinde kabinenin millî hissiyat ile yoğrulmuş üyelerinin rolü olmuştu. Jaeschke, a.g.e.,s. 130.

yapılmasını istemişti⁴³. Benzer bir telgrafi da Konya'daki İkinci Ordu Müfettişliğine gönderen Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafında da “*Ne sadarettten ne de Harbiye Nezareti'nden azlim hakkında hiçbir emir tebliğ edilmediğini*” belirtmiştir⁴⁴.

Yeni Harbiye Nazırı ilk iş olarak, Mustafa Kemal Paşanın yetkisini daraltacak bazı tasarruflarda bulundu. 3 üncü ve 15 inci Kolordulara gönderilen bir yazıyla, bundan böyle her iki kolordunun da her hususta doğrudan doğruya Harbiye Nezareti ile haberleşeceğini bildirmişti⁴⁵. Bilindiği gibi bu iki kolordu doğrudan Ordu Müfettişi olarak Mustafa Kemal Paşanın emri altındaydılar. Bir gün sonra Posta ve Telgraf genel Müdürlüğü, telgrafhanelere yeniden bir emir göndererek Mustafa Kemal Paşa tarafından verilecek telgrafların kabul edilmemesini bildirmişti.

Mustafa Kemal Paşa, 24 Haziran 1919'da Amasya'dan Erzurum'da bulunan Onbeşinci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e çektiği şifre telgrafla, artık Erzurum'a hareket edeceği kararını bildirmiştir. Bu telgrafında “*Son iş'ârâtımızdan da anlaşılacağı vechle, esâsâtta, tamâmen mutâbakat mevcûddur. Bizzat Erzurum'da müşerref olmamızı, ben de çok ehemmiyet ve iştiyâkla ârzû ediyorum*” diyerek, ellerindeki benzinle ancak Erzincan'a kadar gelebileceklerini be nedenle Erzurum'dan Erzincan'a benzin gönderilmesini istemiştir. Yazısında devamla, eğer olağanüstü bir durum olmadığı takdirde, Sivas'tan hemen Erzurum'a hareket edeceklerini belirtmiştir⁴⁶.

Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a gitmek üzere Amasya'dan ayrılmış 26 Haziranda yol güzergahı üzerinde olan Tokat'a gelmiş ve bir gece burada misafir edilmişti. Mustafa Kemal Paşanın Tokat'ta bulunduğunu öğrenen Belediye Başkanı ve şehrin ileri gelenleri Mustafa Kemal Paşayı ziyarete gelmiş, akşamleyin de kasabanın ileri gelenleri ile Mustafa

⁴³ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, Vesika No: 27/a,b,c.

⁴⁴ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 6, Vesika No: 114.

⁴⁵ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, Vesika No: 26.

⁴⁶ Karabekir, **a.g.e.**, s. 54.; Fahrettin Kırzioğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Ankara 1993, s.127.

Kemal Paşa faydalı bir toplantı yapmıştı. Bu toplantıda da Mustafa Kemal Paşa “*sine-i millet*” düşüncesine yönelik konuşmuştu. Nitekim o bu konuda “*Hiçbir savunma aracına sahip olmasak bile, dışımız ve tırnağımızla, zayıf ve dermansız kolumuzla mücadele ederek şeref ve haysiyetimizi, namusumuzu müdafaa etmeyi zorunlu görüyorum. Tarih, bize vatan uğrunda canını, malını esirgemeyen milletlerin asla ölmediklerini, hala yaşadıklarını göstermektedir. Ben hayatımı hiçbir zaman milletimden üstün görmedim ve görmeyeceğim. Her an memleketim için şerefimle ölmeğe hazırım*” demiştir⁴⁷.

Tokat’tan sonra Mustafa Kemal Paşa Sivas’a gelmişti⁴⁸. Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas’taki faaliyetleri daha ziyade, Sivas’ta toplanması Amasya Tamimi ile belirtilmiş olan “*millî kongre*” ile ilgili olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Sivas’ta iken İkinci Ordu Müfettişliğine, 28 Haziranda bir yazı göndererek; memuriyetinin sona erdiği konusunda Padişah’tan bir emir gelmediğini, şayet böyle bir emir gelir ve kendisine bildirilirse “*resmî görev ve sıfatımdan sıyrılmış olduğumu herkesten önce kendisinin bildireceğini*” belirtmiştir. Bu yazısında da “*sine-i millet*” düşüncesini dile getiren Mustafa Kemal Paşa şöyle demiştir:

*“Vatan ve milletin tehlikei inkısamından masûn kalması emrinde verilmiş olan azm ü karar ve peymaye hiçbir şey mani olamayacaktır. Her halde sine-i millette milletle beraber icamdekar bir fert halinde kalmaklığım yalnız berveçhibalâ hususattan belki geç gibi alınır mülâhazasıyla arzıkeyfiyet eyliyorum, Efendim.”*⁴⁹

Kolordulara ve mülkî makamlara aynı tarihte ve aynı muhtevada gönderdiği yazıda da “*Tahlisi vatana müstenit olan millî hizmetimi sine-i*

⁴⁷ Erdal Aydoğan, **Samsun’dan Erzurum’a Mustafa Kemal Paşa**, Ankara 2000, s.119.

⁴⁸ Mustafa Kemal Paşa, Sivas’a 27 Haziran 1923’de gelmişti. Bkz. **Nutuk**, C.1, s.25.

⁴⁹ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 6, Vesika No: 114. ; Tansel, **a.g.e.**,s.25-26.

millette bir ferdi millet olarak dahi takip etmek benim için en mübeccel bir vazife ve en kat'î bir emeldir" diyecektir⁵⁰.

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Valisi Reşit Paşa ve bazı ileri gelenlerle görüşüp millî teşkilatlanma için kendilerinden yardımcı olmalarını istemişti. Refet Beyi de, Sivas'ta bırakarak, toplanacak kongre için gerekli hazırlıkları yapmasını ondan istemişti⁵¹.

Mustafa Kemal Paşanın Sivas'tan ayrılarak Erzurum'a hareket ettiği günlerde İstanbul Hükûmeti ve saray onu İstanbul'a getirmek yolunda bazı yazışmalar yapmışlardı. İngilizler, Harbiye Nezaretine bir yazı göndererek Mustafa Kemal Paşa ile Konya'daki İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşanın derhal İstanbul'a çağrılmalarını istemişti. Bunun üzerine Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa, 30 Haziranda Mustafa Kemal Paşaya gönderdiği telgraf yazısıyla onu İstanbul'a çağırıyordu. Harbiye Nazırı bu telgrafında, "*İngilizler tarafından bâzı kumandanlarımız hakkında yaptıkları mesbuk muamelenin zâtı âlilerine tatbiki hiç de muntazar olmamakla beraber her ihtimale göre bu işin hüsnü suretle halli çaresini düşündüm*" demektedir⁵². Harbiye Nazırının Mustafa Kemal'e önerdiği hal çaresi şuydu; Mustafa Kemal Paşa ister İstanbul isterse isteyeceği herhangi bir mahalde tebdil-i hava için müsaade

⁵⁰ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 6, Vesika No: 114. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Cilt: 1, Devre:1, İçtima :1., İnikat:2, s.12.; **Tarih Vesikaları**, Cilt:1, Sayı: 5, Şubat 1942, s.323.

⁵¹ Nutuk'ta Sivas'ta ki faaliyetleri konusunda Mustafa Kemal Paşa şunları söylemektedir: "*Sivas'ta ki teşkilât ve nasıl hareket edileceği konusunda gerekenlere talimat verdikten sonra, hiç uyumadan geçen 27/28 gecesinin sabahında, bir bayram günü, Sivas'tan Erzurum'a doğru yola çıktık.*" **Nutuk**, C.1, s.30.; Aydoğan, **a.g.e.**,s.129.

⁵² İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa hakkında herhangi bir fena muamele yapmayacakları konusunda söz vermiş olduklarını Hariciye Nazırı Vekili Saffet Bey, Sadâret'e yazdığı bir gizli yazıda bildiriyordu .Saffet Bey yazısında şöyle diyordu: "*Ahiren kendisiyle mülâkat ettiğim Fevkalâde Komiserlik Birinci Muavini Mösyö Huller Mustafa Kemal Paşa Dersaadete getirildiği takdirde, kendisine taraflarından asla ilişilmeyeceği suret-i kat'iyede ahd ü taahhüt ettiklerini....*" Bkz. **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge No: 45, s.152.

isteyecekti. Hükûmet sahip olduğu makam ve mevki saklı tutacaktı⁵³. Mustafa Kemal Paşa ise Harbiye Nazırı Ferid Paşaya gerekirse tebdil-i hava suretiyle de Anadolu'da kalmakta bir beis görmediğini yazmıştı⁵⁴. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a geldiğinde de Harbiye Nazırı'ndan ikinci bir telgraf almıştı. Bu telgrafında da Harbiye Nazırı, "*Paşam!, İtilâf mümessillerinin pek katî müracaatları bugünkü telgrafnâmemi yazmaya mecbur etti. Zatı âlilerini benim kadar kimse bilemez. Hamiyeti vataniyelerinin ulvî gayelerine vâkıfım. Bendeniz İstanbul'a teşrif buyurulacağını gerek Şevketmeap Efendimize ve gerekse mümessillere karşı taahhüdeyledim. Mahcup olmayacağıma eminim*" diyerek İstanbul'a dönmesini istemekteydi⁵⁵. Harbiye Nazırına verdiği cevapta Mustafa Kemal Paşanın yine sine-i millet düşüncesini ortaya koyduğunu görüyoruz. İtilâf Devletleri'nin vatanı imhaya yönelik teklifleri karşısında hükûmet ricalinin ikinci bir ihanete vasıta olmaktansa efradı millet arasına fert olarak karışmalarının kendilerinden beklenen bir vatanperverlik olacağını belirttiği bu uzun yazışmanın son kısımlarında Mustafa Kemal Paşa şunları söylüyordu:

"Şahsiyeti acizaneme gelince: Pek yanlış ve hatalı telâkkiler olduğunu görüyorum. Bugün vatanımızda bir kudreti millîye varsa o cereyan, felâketlerden mütenebbih olan milletin kalb ve dimağından doğmuştur. Âcizleri de ancak ona tâbi bulunmuş oluyorum. Âcizlerinin buradan çekilmesi ve saire gibi tertibat pek yanlış ve bilâkis pek hatarnaktır(...) yalnız tamamıyla itimat buyurulsun ki, eğer memleketin hâlas ve selâmeti şahsımın

⁵³ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl:1, Sayı: 2, Vesika No: 28. Harbiye Nazırı'nın Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı telgraf yazışmaları konusunda Tevfik Bıyıkoğlu, Atatürk Anadolu'da isimli eserinde, "Harbiye Nazırı'nın Mustafa Kemal Paşayı müfettişlik vazifesinden uzaklaştırmadan önce, güzel sözlerle ve hile ile elde etmek çareleri" olarak görmektedir. Bkz. Tevfik Bıyıkoğlu, **Atatürk Anadolu'da I**, (1919-1921), İstanbul 1984, s.120.

⁵⁴ Mustafa Kemal Paşa bu konuda "*Zatı şahaneyeye sureti hareketim hakkında Harbiye Nezaretine yazdığımı arz ettim. Ferid Paşaya da cereyanı ahvali izah ettikten sonra tebdil hava suretiyle de Anadolu'da kalmakta bir beis görmediğimi yazdım.*" Demektedir. Bkz. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Cilt: 1, Devre:1, İçtima :1, İnikat:2, s.13.

⁵⁵ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Cilt: 1, Devre:1, İçtima :1, İnikat:2, s.13.

çekilmesine vabeste olsaydı bilâ kaydüşart ve nev'i beşere hiçbir ümit ve emel raptına tenezzül etmeyerek nefsimi kurban etmek kadar vicdani ve basit bir şey olamazdı...’’⁵⁶

Erzurum yolunda iken, Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa ve Saray ile yazışma yaptığı bu günlerde Mustafa Kemal Paşaya, Sivas'ta bıraktığı Üçüncü Kolordu Kumandanı Refet Paşadan dikkat çekici bir şifre telgraf gelmişti. Refet Paşa bu telgrafında, Posta ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halid Bey tarafından telgrafhanelere gönderilen son tebliğden bahsederek, Mustafa Kemal Paşanın hemen bir karar vermesini zaruri gördüğünü belirtmektedir. Refet Paşa, Mustafa Kemal'e “...eğer Erzurum'un vaziyeti başka türlü bir harekete müsait değilse, en uygun çarenin, artık işi sürdürmeyerek istifa etmek olduğunu” belirtmekte ve aynı zamanda da askerlikten de istifa etmesini söylemektedir. Böylece İstanbul'a dönmesi konusunda yapılacak olan baskılar ve ısrarlar önlenebilecektir. Refet Paşa, eğer askerlik ve müfettişlikten istifa ederse Erzurum'da kalarak, Sivas'a gelmemesinin hem coğrafi açıdan hem de halkın durumu açısından uygun olacağını Mustafa Kemal'e bildirmiştir⁵⁷.

II. MUSTAFA KEMAL PAŞANIN ERZURUM'DA “SİNE-İ MİLLETE DÖNME” KARARINI İLÂN ETMESİ VE KENDİSİNE GÖSTERİLEN BAĞLILIKLAR

A) Mustafa Kemal Paşanın Erzurum'a Gelişi ve İstifasına Kadar Olan faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler bir haftalık yorucu bir otomobil yolculuğundan sonra 3 Temmuz 1919 tarihinde, halkın ve askerlerin içten gelen samimi gösterileri arasında Erzurum'a geldiler⁵⁸.

⁵⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, Devre:1, İçtima :1,, İnikat:2, s.14-15.

⁵⁷ Karabekir, a.g.e., s. 62.

⁵⁸ Mustafa Kemal Paşanın Erzurum'a gelişlerinde nasıl karşılandıkları konusunda, o gün o karşılama merasiminde bulunan üç zat hatıralarında bilgi vermektedirler.: Karabekir Paşa İstiklâl Harbimiz'de şöyle anlatmaktadır: “3 Temmuzda Mustafa Kemal Paşa ve Rauf bey Erzurum'a geldiler. 17 kilometre mesafedeki Ilıca'da kurmaylarımla beraber karşıladım. Erzurum yakınında halk ve birlikler ve benim çocuklarımla parlak bir istikbâl yaptım. Müfettişlik Kurmay Başkanı Manastırlı Albay Kâzım, Kurmay Binbaşı Hüsrev, doktor Albay Tali,

Karabekir Paşaya göre Mustafa Kemal Paşa “neşesiz” görünmektedir. O bunu Refet Paşanın Sivas’tan çektiği ve Mustafa Kemal Paşanın Erzincan’da eline geçen şifre telgrafına bağlamaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Refet Paşa, Mustafa Kemal’in askerlikten ve ordu müfettişliği görevinden istifa etmesinin en uygun yol olacağını bu telgrafında ifade etmekteydi. İşte Mustafa Kemal’in bu sebepten dolayı neşesiz olduğunu ve üzüntüsünü gizleyemediğini söyleyen Karabekir

Binbaşı Refik beylerle yaver, mülhak subayları, karargâhın birinci kademesi beraber Kemal Paşa, padişah yaveri kordonunu ve altın imtiyaz madalyasını takmış, neş’esiz.” Karabekir, **a.g.e.**,s. 62.

Cevat Dursunoğlu’da bu konuda şunları anlatmaktadır:

“Tarih: 3 Temmuz 1919

Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa, Üçüncü Ordu Müfettişi olarak Erzurum’a geliyor.

Erzurum’un eski ve güzel bir âdeti vardır. Erzurumlular batı semtinden gelen misafirlerini şehrin ilk görüldüğü nokta olan Ilıca’dan karşılar, geniş ovanın bu başlangıç noktasından kaleye kadar kendisine yoldaşlık ederler.

O gün, Mustafa Kemal Paşayı küçük bir kabile burada karşıladı. Karşılıyıcıların arasında Erzurum’daki kolordunun komutanı, kurmay subaylarıyla beraber bulunuyordu. Yine o tarihlerde Erzurum’da millî hareketi temsil eden Müdafaa-i Hukuk’un merkez heyeti de bu karşılayıcı kafilenin ikinci kısmını oluşturuyordu. Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları, ikindi üstü ılıcaya varmışlardı(...)

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum’un İstanbul kapısında başta bir “İhtiram Kıtası” olmak üzere okullar ve halk tarafından karşılandı. Halk büyük sevgi ve saygı gösterdi. Paşa Erzurum’a ve Erzurum’daki fikirdaşlarına kavuştuğu için çok memnundu. Bu memnunluğu yüzünden belliydi. Yanındaki arkadaşlarıyla birlikte kolorduya misafir oldular.” Cevat Dursunoğlu, **Millî Mücadelede Erzurum**, 2.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s.89-90.

Mazhar Müfit Kansu’da karşılama ile ilgili olarak şunları anlatmaktadır:

“Hakikaten de, seyahat programında hiçbir aksama olmadı, 3 Temmuz 1335 günü Mustafa Kemal Paşa Erzurum’a geldi.

O sabah Kazım Karabekir Paşa, Vali Münir Bey, Hoca Raif Efendi, “Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti” idare heyetindeki arkadaşlar ve daha bir çok zevatla birlikte, “Üçüncü ordu müfettişi ve fahrî yaver hazret-i şehriyârî Mustafa Kemal Paşa’yı karşılamak için Erzurum’un Ilıca mevkiine gittik.(...) Erzurum’un İstanbul kapısı muazzam bir kalabalıktan görünmez bir hale gelmişti. Bir bando ve ihtiram müfrezesi, resm-i selâmı ifa etmek üzere yerini almıştı. Ve diyebilirim ki, mübalâğasız Erzurum’un bütün halkı da Mustafa Kemal’i bir millî sır ve şuurun sezışleri içinde karşılamaya dökülmüştü.” Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.23-27.

Paşa, onu teselli ettiğini söylemektedir. Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'e şunları söylemişti:

“Müfettişlikten, hatta askerlikten çekilmenize hiç teessür duymadan karar verebilirsiniz. Size mukaddesâtım namına söz veriyorum. Size müfettiş olduğunuzdan daha ziyade hürmetkâr bulunurum. Sizi millete tanıtmak ve halkın ve ordunun hürmetini üzerinizden ayırmamak vazifemdir. Daha İstanbul'da iken doğuya gelmenizi rica ettiğimizi hatırlayınız. Müfettiş değil, bir ferdi millet dahi gelse idiniz, sizi başlayacağımız istiklâl mücadelelerinde re'sikarmıza çıkarmayı daha o zamandan karar vermiştim. Erzurum Kongresi esaslarında fikirler birleştikten sonra millî kuvvetle işe başlarız.”⁵⁹

Karabekir Paşanın bu desteği Mustafa Kemal Paşayı büyük ölçüde rahatlatmıştı. Karşılama töreninden sonra Kolordu binasına giden Mustafa Kemal Paşa, geceyi orada geçirecekti. Mustafa Kemal Paşa, ertesini günü yani 4 Temmuzda Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini ziyaret etti. Bu ziyareti esnasında cemiyetin çalışmaları, teşkilât ve toplanacak olan kongre çalışmaları hakkında bilgi almıştı⁶⁰. 5 Temmuz günü, Mustafa Kemal Paşanın başkanlığı altında, On Beşinci Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Rauf Bey, Erzurum Valisi Münir Bey, Bitlis eski Valisi Mazhar Müfit Bey, İzmit Mutasarrıfı Süreyya Bey, Üçüncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Miralay Kazım Bey, Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey ve Doktor Binbaşı Refik Beyden oluşan heyet gizli bir toplantı için bir araya geldi⁶¹.

Bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa, o günkü genel ve özel durumu açıklamış, takip edilecek hareket tarzını anlatmıştı. Bundan sonraki günlerde karşılaşılabilecek en elverişsiz durumları, genel ve şahsi tehlikeleri ve her ihtimale karşı göze alınması gereken fedakârlıkları dile getirmişti.

⁵⁹ Karabekir, a.g.e., s.62.

⁶⁰ Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çalışmalarından memnun olan Mustafa Kemal, cemiyetten ve çalışmalarından övgüyle bahsetmiştir. Dursunoğlu, a.g.e., s.90.

⁶¹ Nutuk, C.1,s.30; Kansu, a.g.e.,s.30; Dursunoğlu, a.g.e., s.91.

Millî gaye için ortaya atılacak olanların, saray, hükûmet ve İngilizler tarafından yok edilmek istendiğini ancak, bütün memleketin de aldatılarak ,kendi aleyhlerine çevrilmesi ihtimalinin de göz önünde tutulması gerektiğini belirtmişti. Konuşmasının devamında Mustafa Kemal Paşa şunları söylemiştir:

“Millete önder olacakların, her ne pahasına olursa olsun amaçtan dönmemelerini, memlekette barınacakları son noktada, son nefeslerini verinceye kadar, bu amaç uğruna fedakarlığa devam edeceklerine, daha işin başında karar vermeleri gerekir. Kalplerinde bu gücü duymayanların teşebbüse geçmemeleri elbette isabetli olur. Çünkü, aksi halde kem kendilerini hem de milleti aldatmış olurlar.

Bir de söz konusu görev, resmî makam ve üniformaya sığınarak el altından yürütülecek türden değildir.(...)açıkça ortaya çıkmak ve milletin hakları adına gür sesle bağırarak ve bütün milleti bu sese ortak etmek lazımdır.

Benim görevden alındığıma ve her türlü sonuçla karşı karşıya bulunduğuma şüphe yoktur. Benimle açıktan açığa iş birliği etmek, aynı sonucu şimdiden kabullenmek demektir. Bundan başka, bu şartların istediği adamın, başka bir çok bakımlardan da, mutlaka benim şahsım olabileceği gibi bir iddia söz konusu değildir. Yalnız, herhalde, bu memleketin evlâdından birinin ortaya atılması kaçınılmaz olmuştur. Benden başka bir arkadaş da düşünülebilir. Yeter ki,o arkadaş, bugünkü durumun, kendisinden beklendiği şekilde harekete evet diyebilsin!”⁶²

Görülebileceği gibi bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa,“millî gâye” olarak adlandırılan mücadeleye önderlik yapacak birisinin olması gerektiğini, bu kişinin kendisinin dışında bir başkasının da olabileceğini açıkça dile getirmişti. Mustafa Kemal Paşa, bu konunun toplantıya katılanlarca iyice düşünülüp karar verilmesi için, ve vaktin de oldukça

⁶² Nutuk, C. 1, s.30-31; Kansu, a.g.e., s. 30-33.

geç olmasından dolayı bir sonraki toplantıya bırakılmasını arzu etmiş ve toplantı sona ermişti⁶³.

7/8 Temmuz gecesi yapılan ikinci toplantıda, hareketin başına Mustafa Kemal Paşanın geçmesi ve başlamış bulunan mücadelenin onunla devam etmesi, ilk toplantıya katılanlar tarafından ifade edilmişti. Ayrıca bu mücadelede kendileri de Mustafa Kemal Paşaya yardımcı olacaklarını ve onu destekleyeceklerini belirtmişlerdi⁶⁴. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, kendisinin şeklen görevinden ve askerlikten istifa ettikten sonra da, tıpkı şimdiye kadar olduğu tarzda, bir üst komutanmış gibi emirlerinin yerine getirilmesini istemiş, bunun başarıya ulaşmak için temel bir şart olduğunu söylemiştir⁶⁵. Mustafa Kemal Paşanın bu talebi orada bulunanlar tarafından tamamen benimsenmiş, ve kabul görmüştü.

Böylece İstanbul Hükûmetinin ve Sarayın kendisini azletmek için kesin karar aldıkları bu hassas zamanda, Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'da bir anlamda ihtiyacı olan askerî, mülkî ve siyasî desteği almış görünüyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'da iken Konya'daki İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşanın izinli olarak İstanbul'a dönmesine, hem

⁶³ Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta "Bu konuşma ve açıklamalardan sonra, gelişigüzel karar almak doğru olmayacağından bir süre düşünmek ve özel görüşmeler yapabilmek için, görüşmelere son verdiğimi bildirdim." Demektedir. **Nutuk**, C. 1, s.31.

Mazhar Müfit Beyde anılarında:

"Paşa, hepimize hâkim, bu derin ve uzun sükûnu görünce:

— Arkadaşlar, vakit bir hayli geç. Uzun uzun düşünmenize ve karar almanıza fırsat vermek için bu geceki görüşmelerimizi kâfî buluyorum diyerek ayağa kalktı. Mustafa Kemal Paşanın millî tarih huzurunda Türk Milleti'nin kurtuluşu için riyaset ettiği ilk hususî komite toplantısı bu suretle sona ermiş bulunuyordu." Demektedir. **Kansu, a.g.e., s.33.**

⁶⁴ Sadece Erzurum Valisi Münir Beğ, ciddi bir mazeretine binaen, bir süre için kendisini fiili görevden affını rica etmişti. **Nutuk**, C. 1, s 31.

⁶⁵ **Nutuk**, C.1, s.31. Bu konuda geniş bir anlatım için de bkz. **Kansu, a.g.e., s.33-36.; Nutuk**, C. 1, s.34-35.

üzülmüş, hem de bir anlam verememişti⁶⁶. İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşanın İstanbul'a dönmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, 7 Temmuzda Erzurum'dan Anadolu'da ve Rumeli'de bulunan Ordu ve Kolordu Komutanlarına ve diğer görevlilere bir tamim göndermişti. Bu tamiminde ordu ve kolordu komutanlarının, herhangi bir sebeple görevlerinden uzaklaştırılmaları halinde, yerlerini alacak kimselerin, kendileriyle işbirliği yapılacak kimselerse görevlerini onlara bırakmalarını, aksi takdirde görevlerinden ayrılmamalarını belirtmiştir. Ayrıca bu tamiminde kumandanlardan, birbirleriyle iş birliği içerisinde olmalarını istemiştir⁶⁷.

Diğer taraftan Harbiye Nazırı, Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'a dönmemesi hususunda, onunla yaptığı telgraf yazışmalarından bir sonuç alamamıştı. Özellikle Mustafa Kemal Paşanın İngiliz kuvvetlerinin Samsun'a çıkmalarına engel olunacağına dair Harbiye Nezareti'ne çektiği yazı ve arkasındanda Üçüncü Kolordu Kumandanını Samsun'a çıkan İngiliz birliklerinin iç kısımlara sokulmasına müsaade edilmeyeceğine ve bunun için müdafaa tertibatını aldırması İstanbul Hükûmetini telaşlandırmıştı Nitekim Harbiye Nazırı Ali Ferid Bey, Ref'et Beye gönderdiği tel yazısında, İngiliz birliklerinin Samsun'a çıkartılmasına karşı aldığı savunma tertibatıyla ilgili emrin muhtemelen Mustafa Kemal Paşa tarafından verildiğini belirtmekte, bu kuvvetlerin bölgeyi işgal niyetinde olmayıp, Mustafa Kemal tarafından bozulan bölge asayişini sağlayacaklarını söylemektedir⁶⁸. Mustafa Kemal Paşa' için "bu mesele de, had, müzmin ve mızır bir şekil aldı" diyecektir. Harbiye Nazırına verdiği cevabi yazıda ise Ref'et Bey, Mustafa Kemal Paşanın halkı galeyana getirecek bir hareket içinde olmadığını, aksine teskin ettiğini belirtmişti⁶⁹.

B) Mustafa Kemal Paşanın Askerlikten İstifası ve "Sine-i Millette Bir Ferd-i Mücahit " Olduğunu İlân Etmesi

Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşanın ifadesiyle artık,"had, müzmin ve mızır" bir şekil alan Mustafa Kemal Paşa meselesinde İstanbul Hükûmeti

⁶⁶ Bir süre sonra da Ordu Müfettişi Cemal Beye vekâlet eden ve Konya'daki 12'nci Kolordu'nun Kumandanı bulunan Selahaddin Bey de İstanbul'a gidecektir

⁶⁷ **Nutuk**, , C.1, s. 35.

⁶⁸ Karay, **a.g.e.**,s. 185-186.

⁶⁹ Karay, **a.g.e.**, s.190.

ve Saray son kozlarını oynamak ve meseleyi kökünden halletmek istiyorlardı 8 Temmuz günü akşamı Padişah Vahdeddin, Mabeyn Baş Kâtibi Ali Fuad(Türkgeldi) Bey imzasıyla Mustafa Kemal'e bir telgraf göndermişti. Bu telgrafta Ali Fuad Bey, Padişahın arzusunu iletmek için kendisini memur ettiğini belirtiyor ve şunları söylüyordu: "...*Şu sırada Zât-ı âlîlerinin Dersaadet'e avdetleri belki ecânibin hükümeti tazyik ile hakkınızda haysiyet-şikenâne bir muâmele vukua getirilmek mülâhazasıyla tavsiye buyurulmamakta olduğu gibi Daire-i Harbiyye'ce azilleri cihetine gidilmesi de nezd-i âlîde tecviz edilmediğinden , Harbiye Nezâretinden iki ay müddetle tebdil-i hava istenilerek ahvaal tavazzuh edinceye ve sulh takarrur edinceye kadar ihtiyar buyurulacak bir şehir ve kasabada istirahat eylemeleri en muvafık suret olarak tahattur buyurulmaktadır*"⁷⁰

Telgrafın sonunda Mustafa Kemal'in cevabının beklendiği belirtiliyordu. Ancak bu telgrafa Mustafa Kemal bir cevap göndermemişti. Bunun üzerine bu telgrafın hemen akabinde 8 Temmuz 1919 akşamı Saray Baş Katibi Ali Fuat Bey tarafından ikinci bir telgraf çekilmişti Bu telgraf yazışması da doğrudan padişah adına yapılıyordu. Telgrafta. Mustafa Kemal'in görev bölgesindeki değerli faaliyetleri, İngilizler tarafından vatan müdafaası olarak görülmeyle başka türlü değerlendirildiğinden bahsediliyor ve bu nedenle hükümet üzerinde İngilizlerin şiddetli baskılarının olduğu söyleniyordu. Daha önceki telgraflarda, İngilizler tarafından onur kırıcı bir muamele ile karşılaşmaması için Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelmesinin Padişahça da uygun görülmediğinden bahsedilen bu yazışmanın devamında, İstanbul'a dönmesi için endişe edecek bir durumun olmadığı belirtilerek, ileri ki günlerde ya başka bir yere tayin edileceği ve ya Erzurum'a geri dönmesinin düşünüleceği belirtiliyordu.

Telgrafın sonunda Padişahın Mustafa Kemal Paşaya olan güven ve sevgisinin devam ettiği, bu nedenle Padişahı ve Hükümeti zor duruma düşürmemesi ve hakkında arzu edilmeyen bir muamelenin yapılmaması için Padişahın emrine uyması isteniyordu⁷¹.

⁷⁰ Bu telgrafnamenin metni için bkz **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge No: 48, s.155.

⁷¹ Bu telgraf için bkz., **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge No: 51, s.158.

Mustafa Kemal Paşaya bu telgrafi alıp almadığı, eğer aldıysa cevabının beklendiği sorulmuştu. Mustafa Kemal Paşanın verdiği cevapta ise, telgrafın alındığı ve cevabın arz edileceği belirtiliyordu. Mustafa Kemal'in bu cevabı üzerine karşı taraftan şu bilgi gelmişti: “*Me'mûriyyet-i âliyyelerine hasbelicâb hitâm verilmiş olduğundan; hemân bilâ te'ahhur Dersa'adet'e avdetleri, İrâde-i Kat'iyyei Hazreti Pâdişâhi iktizasındadır. Efendim*”⁷² denilerek Mustafa Kemal Paşanın görevine son verildiği ve İstanbul'a dönmesinin bir padişah emri olduğu belirtilmiştir.

Mustafa Kemal'le Saray arasında bu telgraflaşmaların yapıldığı gün Hükûmet, Mustafa Kemal Paşanın müfettişlikten alınmasıyla ilgili “Meclis-i Vükelâ Mazbata'sını hazırlamış ve bunu Padişahın onayına sunmuştu”⁷³. Aynı gün padişah tarafından imzalanan İrade-i Seniyye'de ise “*Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın me'mûriyetine hitâm verilmiştir. İşbu İrade-i Seniyyenin icrâsına Harbiye Nazırı me'mûrdur*”⁷⁴ denilmektedir. Mustafa Kemal Paşanın görevine son verildiğine dair yazı, Harbiye Nezâretine 9 Temmuzda bildirilmiştir⁷⁵.

Mustafa Kemal Paşa, saray ile yaptığı telgraf görüşmelerinde, görevine son verildiği kendisine bildirildikten hemen sonra Harbiye

⁷² **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge No: 52, s. 159.

⁷³ Meclis-i Vükela tarafından hazırlanıp, Padişah İradesi'nin alınması için saraya gönderilen bu mazbatada şöyle deniliyordu:

“*Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın muntika-i memuriyeti dahilinde bulunan ahali-yi İslâmiyyeyi anasır-i saire ve ecnebiye aleyhine tahrik yolundaki e'falinden dolayı Dersaadet'e celbi, İngiltere fevkalade Komiserliğinden musırran talep ve mumaiylehin tahrikât-ı vakı'ası olarak mahall-i asayiş-i ahval hadis olacak mahallere asker sevkine mecburiyet hasıl olacağı ehemmiyetle dermeyeran edilmesi üzerine mumaiyleh ahvalin ehemmiyet ve nezaketi Harbiye Nezaretince biddefaat telgrafla beyan ve tavzih ve memuriyetinden istifa ile Dersaadet'e avdeti tavsiye ve tebliğ olunmuş olduğu halde mumaiylehin tebligat-ı vak'ayı adem-i ihtiva ile tahrikatta devam etmekte olduğu külli yevm mahallerinden vuku'bulmakta olan iş'arat-ı resmîyeleri(...) Mustafa Kemal meselesinin İngiltere devletiyle ihtilafat-ı mühimme hudusuna sebep verecek derecede tehlikeli neticelere doğru cereyan aldığı görülmesine binaen mezkur müfettişlikten azli hakkında...*” Bkz, **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge No: 50, s. 157, Belge No:49, s 156.

⁷⁴ **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge No: 52, s. 159.

⁷⁵ **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge No: 55, s. 161.

Nezâreti'ne şu telgrafi çekerek askerlikten istifa ettiğini bildirmiştir: Mustafa Kemal yazdığı yazıda, milletin istiklâli ve vatanın müdafaası uğrunda teşebbüslerinin İngilizler tarafından yanlış yorumlanıp, telâkki edilmesi sonucunda Hükümetin baskı altında kalarak görevine son verilmesi karşısında, kendisinin de Hükümeti daha fazla baskıya ve zor duruma sokmamak için, çok sevdiği askerlik mesleğinden istifa ettiğini belirtmişti.⁷⁶

Harbiye Nezareti'ne çektiği ve askerlikten istifa ettiğini bildirdiği bu telgraf yazışmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, Saraya yani Padişaha da bir telgraf çekerek istifasını bildirdi. Bu telgrafında şunları söylüyordu:

“Şimdiye kadar gerek kutsal Zâtlarına ve gerekse Harbiye Nezaretine sunduğum arzlarımda, vatan ve millet ile Yüce Hilâfet Makamının uğradığı ve halen içinde bulunduğu acı durumlar ve buna karşı duyulan üzüntüleri ve milletin aldığı vaziyeti, bütün safhaları ile gerçek olarak anlattım. Bunu yapmakla, mukaddesâtımın aciz nefsimi yüklediği en yüksek ve vicdani vazifelerden birini yerine getirmiş oldum.

Naçiz düşünce ve teşebbüslerimin İngilizlerce vatanın müdâfaası şeklinde değil de başka bir sûrette kabul edilmesinden dolayı, Yüce Hükümetlerinin zor durumda ve baskı altında kaldığı irade ve ifade buyuruluyor(...) Bundan dolayı, sadece şu anda bulunduğum görevime değil, bütün övünç sebeplerini vatan ve millet ile kutsal makamlarının feyzinden kurtuluşundan alan pek çok sevdiğim kutsal askerlik hayatıma da veda etmek suretiyle fedakarlıkta bulunduğumu arz ederim.(...) Askerlik mesleğimden istifa ettiğimi Harbiye Nezâretine bildirdim”⁷⁷

Harbiye Nezareti'nden Harbiye Nazırı Ferit Paşa imzalı 9 Temmuzda “Erzurum’da sabık Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşaya” hitaben çekilen telgrafta “Memuriyet-i âlilerine nihayet verilmesi şerefsadır olan İrade-i seniyye-i Cenâb-ı Padişahi mukteza-i celilesinden

⁷⁶ Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 30, Sayı 79, Vesika No: 1735.

⁷⁷ Atatürk’le İlgili Arşiv Belgeleri, Belge No: 54, s.160.

bulunduğu ve meslekten istifaları hakkındaki muamelenin de derdest-i icra olduğu tebliğ olunur” denilerek istifası hakkındaki işlemin yapılmakta olduğu bildirilmişti⁷⁸.

Mustafa Kemal Paşanın 8 Temmuz gecesi yazışma yaptığı bir diğer makam “Kolordu Komutanlıkları” olmuştur. Müfettişlik görevinden ayrıldığını ve askerlikten istifa ettiğini 15’inci, 3’üncü, 20’nci, 13’üncü, 12’nci ve 14’üncü Kolordu komutanlarına da bir yazıyla bildirmiştir. Bu yazısında Mustafa Kemal Paşa şunları söylemiştir:

“Kolordu Komutanlarına

Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni amaline kurban etmemek için açılan mücadele-i millîye uğrunda milletle beraber serbest surette çalışmaya sıfat-ı resmîye ve askeriyem artık mani olmaya başladı. Bu gaye-i mukaddese için milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle pek aşıkı bulduğum silki celili askeriyeye bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra gaye-i mukaddese-i milliyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferd-i mücahit suretiyle bulunmakta olduğumu...”

Diyerek açıkladığı bu kararının bütün Müdafaa-i Millîye, Redd-i İlhak Cemiyetlerine, mülkî merkezlere ve ahz-ı asker şubeleri vasıtasıyla vatanın en ücra köşelerine kadar bildirilmesini ve anlatılmasına aracı olunmasını ve yol gösterilmesini istemekteydi⁷⁹. Nitekim Üçüncü Ordu Müfettişliği Namına Erkânı Harbiye Reisi Miralay Kazım Bey, Mustafa Kemal Paşanın bu arzusunun ve talebini onlara iletmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, müfettişlik görevinden ayrıldığı ve askerlikten istifa ettiğine dair almış olduğu kararı 9 Temmuz 1919 günü Erzurum vilâyetine bir “tezkere” ile bildirmiştir. Bu tezkere aynen şöyledir:

⁷⁸ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl :31, Sayı: 82, Vesika No: 1784.

⁷⁹ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl : 30, Sayı 79, Vesika No: 1734.

*“Erzurum Vilâyet-i aliyyesine
Mübârek vatan ve milleti parçalamak tehlikesinden
kurtarmak ve Yunan ve Ermeni âmâline kurban etmemek için
açılan mücadele-i millîye uğrunda milletle beraber serbest
surette çalışmağa sıfat-ı resmîye ve askerîyem artık mânî’
olmağa başladı. Bu gaye-i mukaddese için milletle beraber
nihayete kadar çalışmağa mukaddesatım nâmına söz vermiş
olduğum cihetle pek âşıkı bulunduğum silk-i celîli askerîyeye
bugün veda’ ve istifa ettim. Bundan sonra gaye-i mukaddese-i
millîyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sine-i
millette bir ferd-i mücâhid suretiyle bulunmakta olduğumu
ta’minen arz ve i’lân eylerim. M. Kemal 10.Temmuz 35”⁸⁰*

Erzurum valiliği de Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşanın ve Rauf Beyin Mustafa Kemal Paşaya destek olduğunu açıklayan tezkerelerinin birer suretlerini 10 Temmuzda Dahîliye Nezâretine göndermiştir⁸¹.

C) “Sine-i Millette Bir Ferd-i Mücahit” Olan Mustafa Kemal Paşaya Gösterilen Bağlılıklar

1. Yakın Arkadaş Çevresi İle Askerî Birimlerin Gösterdiği Bağlılıklar

İstifasına kadar ordu müfettişi olarak Mustafa Kemal Paşa, oldukça geniş bir sahada askerî ve mülkî salâhiyete sahipti Kazım Karabekir Paşanın ifadesiyle “memleketin nısfına” kumanda etmişti⁸².

⁸⁰ Bekir Sıtkı Baykal, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, s.15; **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl 1, Sayı: 2, Vesika No: 37.

⁸¹ Dahîliye Nezaretine gönderilen yazıda “Üçüncü Ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nâzır-ı esbâkı Rauf Bey taraflarından vilâyete yazılan 9 ve 10 Temmuz 35 tarihli tezkerelerin suretleri manzûr-u sâmi-i Nezâretpenâhileri buyurulmak üzere leffen takdim kılınmakla ol babda” denilmekteydi. Bkz. Baykal, **a.g.e.**, s. 15.

⁸² Harbiye Nazırı Nazım Paşa’nın 30.7 335(1919) tarihinde Kazım Karabekir Paşaya gönderdiği bir telgraf yazısıyla” *Mustafa Kemal Paşa ile Refet Paşanın mukarrerat-ı hükûmete, muhalif ef’al ve harekâtlarından dolayı hemen derdestleriyle Dersaadet’e izâmları*” diyerek tutuklanmalarına yardımcı olmasını istemişti. Kazım Karabekir Paşa da verdiği cevabi yazıda “ *Mustafa Kemal Paşa gibi memlekette namusuyla ve*

Emri altındaki askerî birliklere ve mülkî amirlere doğrudan emir verebildiği gibi, görev sahasına hudut olan kolordulara, valiler ve mutasarrıflara da doğrudan emir verebiliyordu. Oysa şimdi istifa etmiş “milletin sinesinde bir ferd-i mücahit” olmuştu. Artık statü olarak sıradan bir Osmanlı vatandaşı durumuna gelmişti⁸³. Rütbesiz ve üniformasız bir halde “millî gaye” için başlatılan çalışmaların yarıda kalacağından endişe duyuyordu. Makam ve rütbe olmaksızın, güvendiği komutanların tavrının bile ne olacağı belli değildi. Her ne kadar Kazım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa, zaman zaman ona mütemadiyen destek olacaklarını ifade etmiş olsalar da yine de Mustafa Kemal için bütün bunlar belirsizlik düşüncesini ortadan kaldırmıyordu.

İşte istifasının hemen akabinde yakın arkadaşı Rauf Beyle bu belirsizlik üzerinde konuşuyorlardı. Mustafa Kemal Paşanın, “*Raufcuğum, her şey bitti. Hele böyle buhranlı zamanlarda makam ve rütbenin halk üzerindeki tesiri büyüktür. Bunlarsız ne yapılabilir.*” şeklindeki sözleri üzerine Rauf Bey onu ümitlendirecek şu sözleri söylemişti: “*Bilâkis Paşam, asıl şimdi mevki ve itibarınızın bir kat daha arttığı kanaatindeyim. Vatanın kurtarılması davasına, bir millet ferdi gibi nefsinizi vakfedişiniz üzerine gerek ordu, gerekse halk gözündeki eskisinden fazla sevgi ve itimada mazhar olacağınızdan eminim*”⁸⁴ Bu sohbetin devam ettiği sırada Mustafa Kemal Paşanın endişesini haklı çıkaracak bir hadise cereyan etmişti. Bu hadise; Mustafa Kemal Paşanın Ordu Müfettişi olarak Samsun’a çıktığında beraberinde getirdiği Müfettişlik. Kurmay Başkanı Kazım(Dirik) Bey hadisesidir. Mustafa Kemal, müfettişlik ve askerlik görevinden istifa ettikten sonra Kazım Bey, Rauf Beyle Mustafa Kemal’in bulunduğu odaya girmiş ve Mustafa Kemal’e

hidemat-ı güzide-i askeriye ve vatanperveranesiyle tanınmış ve bütün askerlerin de pek ziyade hürmet-i mahsusasını kazanmış ve bahusus henüz yirmi gün evvel memleketin nısfına kumanda etmiş olan ve hal ve hareketlerinde menafii vataniye ve milliyeye hiçbirşeyi mahsus ve meşhud olmayan bir zatın tevfikine bir sebep-i kanuni olamıyacağını” söyleyerek kendisinin ve kolordusunun bu konuda yardımda bulunmayacağını belirtmiştir. Bu yazışmalar için Bkz. **Harb Tarihi Vesikalari Dergisi**, Yıl ;30, Sayı 79, Vesika No: 1737.

⁸³ Selvi, a.g.e., s.98.

⁸⁴ **Hatıraları ve Söyleyemedikleri Rauf Orbay**,(Haz.) Feridun Kandemir, İstanbul 1965, s.41.

hitaben, kendilerinin askerlikten istifa etmiş olduklarını, bundan sonra kendisinin vazifesine devamının imkansız olduğunu, ve koltuğunun altında bulunan evrakı kime teslim etmesi gerektiğini söylemiştir. Bu hadise Mustafa Kemal Paşayı çok üzmüştür⁸⁵. Endişelerinde ne kadar haklı olduğunu Rauf Bey'e bu olay üzerine söyleyecektir.

Ancak hadiselerin seyri Mustafa Kemal Paşanın endişe ettiği boyutta gelişmeyecektir. Müfettişlik Kurmay Başkanının bir anlamda “ahde vefasızlık” olarak nitelendirilebilecek bu davranışından kısa bir süre sonra da Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'i ziyarete gelecektir. Mustafa Kemal Paşanın bulunduğu odaya gelen Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'i hürmetle selamlayıp, “*Kumandamda bulunan zabitan ve efradın hürmet ve tazimlerini arza geldim. Siz bundan evvel olduğu gibi bundan böyle de bizim muhterem kumandanınızın Kolordu kumandanına mahsus araba ile maiyyetinize bir takım süvari getirdim. Hepimiz emrinizdeyiz Paşam*” demiştir.⁸⁶ Karabekir Paşanın bu davranışı ve Mustafa Kemal'e bağlılığını ifade eden sözleri, Mustafa Kemal için büyük bir moral desteği olmuştu. Rauf Beyin anlatımlarıyla “Kazım Karabekir Paşayı hararetle kucaklamış, boynuna sarılmıştı.”⁸⁷

Mustafa Kemal Paşaya, Kazım Karabekir Paşa ve Rauf Bey misallerinde olduğu gibi hemen bağlılıklarını gösterenler olduğu gibi sonraki günlerde de yayınladıkları tamim, gönderdikleri telgraflarla

⁸⁵ Hadise hakkında geniş bilgi için bkz. **Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay**, s.41.

⁸⁶ Bu anlatım Kazım Karabekir'in “İstiklâl Harbimiz” isimli kitabının ekler kısmında Rauf Beyin Kazım Karabekir Paşaya yazmış olduğu tarihi mektup başlığı altında verilen ve Rauf Beyin 4 Temmuz 1941'de Ankara'dan göndermiş olduğu mektupta belirtilmektedir. Bkz. Karabekir, **a.g.e.**, s. 1137-1141; **Hatıraları ve Söyleyemedikleri İle Rauf Orbay**, s.43-45..

Kazım Karabekir bu olayı şöyle anlatmaktadır: “Kemal Paşa pek meyustu Ben kendisine hürmet ve samimiyette kusur etmeyeceğimizi pek samimi ve ciddi bildirdim. Hazırol vaziyette selâmla, “Bundan sonra dahi ne emirleriniz varsa, yapmayı bir şeref bilirim” dedim. Karabekir, **a.g.e.**, s.68.

⁸⁷ **Hatıraları ve Söyleyemedikleri İle Rauf Orbay**, s.44.

bağlılıklarını ifade eden arkadaşları ve ordu komutanları vardı. Bu bağlılıkları, yakın çevresinden başlayarak vermek istiyoruz.

Mustafa Kemal Paşaya ilk bağlılık, ordu müfettişliği görevinden ve askerlikten ayrıldığı anlarda hep yanında olmuş olan Rauf Beyden gelmiştir. Rauf Bey, 8 Temmuz gecesi hazırlanmış olduğu tamimde, vatanın ve milletin yıkılışı ve parçalanışını gerçekleştirmeye yönelik düşman hareketi karşısında; hakkını, toprağını ve istiklâlini korumak için başlatılmış bulunan Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının başlattığı Millî Mücadeleye katıldığını söyleyerek bağlılığını şu sözleriyle dile getirmişti:

“Vatan ve milletin halâsı ve istiklâli Makam-ı Saltanat ve Hilâfetin masuniyeti bilfiil temin olununcaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile çalışmağa mukaddesatım namına ahd-ü misak eylediğimizi arz ve ilân eylerim.”⁸⁸

Yukarıda da belirttiğimiz gibi gerek Mustafa Kemal Paşanın yayınladığı istifa tamimi, gerekse Rauf Beyin onunla birlikte çalışacağını ifade eden bağlılık tamimi, Müdafaa-i Hukûk, Redd-i İlhak cemiyetleri ve Ahs-ı Asker şubeleri vasıtasıyla “vatanın en ücra köşelerine” kadar duyurulmaya çalışılmıştı⁸⁹.

Mustafa Kemal Paşaya bağlılık gösteren kişiler arasında hiç şüphesiz ki, Kazım Karabekir Paşa ayrı bir öneme sahiptir. En endişeli ve üzgün bir anında onu istifa etmemiş, görevine devam eden bir komutanı gibi gördüğünü ve vereceği emirleri eskiden olduğu gibi tereddütsüz

⁸⁸ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl :1, Sayı:2, Vesika No:37.

⁸⁹ Mustafa Kemal Paşanın askerlikten istifasıyla ilgili vedanamenin ve Rauf Beyin beyannamesinin her tarafa ulaştırılmasıyla ilgili olarak 2 sayılı Harb Tarihi Vesikaları Dergisi’nde yer alan 37 no’lu vesikanın son kısmında şu bilgi vardır: “Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin askerlikten istifasına dair ve esbak Bahriye Nazırı Rauf Beyin Üçüncü Ordu Erkân-ı Harbiyesi’nden tebliğ edilen vedaname ve beyannamelerin birer sureti balâya çıkarılmıştır. Bunların mıntıkamız dahilinde vatanın en ücra köşelerinde bilcümle evladı vatana aynen tebliğ ve ifhamı hassaten mütemennadır” **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, Vesika No:37.

yerine getireceğini bizatihi Mustafa Kemal Paşanın huzurunda dile getiren Kazım Karabekir Paşa, bu bağlılıkla iktifa etmemiştir. Kendisinin ve Kolordusunun üzüntü ve hürmetlerini belirttiği 9 Temmuz tarihli yazısında şunları söylemiştir:

“Mustafa Kemal Paşa hazretlerine

Hidemat ve fedakârlığı bütün cihanda müsellemlenmiş ordu ve milletin mabihil iftihar bulunan zat-ı samilerini istifaya mecburiyetlerinden dolayı şahsım ve Kolordum son derece müteessirdir. Yalnız gaye-i mukaddese-i milliyemiz için mücahededen hiçbir an geri durulmayacağı hakkındaki vaad-i samileriyle müteselli olduğumuzu arz ile vatan ve milletimiz için her türlü mesaide Cenab-ı Hakkın muvaffakiyetler ihsanbuyurmasını tazarru eder ve kolordumun ihtiram ve tazimat-ı mahsusasını rica ederim.

*15 nci Kolordu Kumandanı Mirliya
Kazım Karabekir”⁹⁰*

Ankara’da bulunan Ali Fuat Paşa da ordu müfettişliği ve askerlikten istifasından sonra Mustafa Kemal’e bağlılık gösteren diğer bir yakın arkadaşdır. Aynı zamanda Ankara’da bulunan 20’nci Kolordu’nun kumandanlığını da yapmakta olan Ali Fuat Paşa, bu bağlılıkla ilgili olarak hatıralarında *“Mustafa Kemal Paşanın askerlikten istifasını müş’ir beyannamesini aldıktan sonra kendisine, Anadolu’da, İstanbul’da ve Amasya’da verdiğim sözü bu seferde yazı ile tekrarı bir vecibe saydım”⁹¹* demektedir. Ali Fuat Paşa da çektiği telgrafında Mustafa Kemal Paşaya olan bağlılığını şu sözleriyle dile getiriyordu:

“Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Dört taraftan dûçarı taarruz olan vatani mukaddesimiz en buhranengiz günleri yaşamakta ve kırk asırdır hâkim olan büyük milletimize zinciri esaret vurulmak istenilmekte iken vatanperver her kalpte tuğyan eden hissi vatan ve fedakârînin başına geçerek

⁹⁰ Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 31, Sayı:82, Vesika No: 1784.

⁹¹ Cebesoy, a.g.e., s. 123.

azim ve irade-i millîyeyi izhar ve ilâya çalışan zatiâlii kumandanilerinin yine bu maksadı mukaddesin tamamii icrası ve temini muvaffakiyeti için meslekî mukaddesi askeriyeden silki celili cihada iltihak suretiyle bendeleri başta olduğum halde kolordu ve mıntıkam dahilinde bulunan bil'umum kumandan ve memurini mülkiyeyi dağdarı teessüf etti. Fakat teveccüh edilen maksad-ı millî başında mâni gördükçe azmi artan bir ferdi mücahit olarak çalışmaları müjdesi bu teessürü izale ile beraber aynı gayeyi istihdaf eden bil'umum erbâb-ı hamîyyeti de mâni gördükçe makam-ı resmiden bittecerrüt mücahededede zat-ı devletlerine peyrev olacaklarına itimat buyurulmasını arzeyler ve devamı muvaffakiyeti âliyelerini Allah-ü azîmşandan tazarru eyleriz.

Ali Fuad''⁹²

Askerî kanattan Mustafa Kemal'e bağlılık gösteren diğer bir birim de Konya'da bulunan 2'nci Ordu Müfettiş Vekili Selâhattin Beydir. Ankara'da bulunan 20'nci Kolordu Kumandanlığı vasıtasıyla gönderdiği telgrafında Selâhattin Bey şunları söylemektedir:

“Cümlemizin perestîşkârı olan hürriyet ve istiklâli milletin tahlisi uğrunda daha serbest mücadele etmek azim ve kararıyla Paşa Hazretlerinin silk-i celil-i askerîden vâkı olan istifaları İkinci Ordu Müfettişliğine mensup erkân, ümera ve zabitanını müteessir etmiştir. Ancak istifası vâkı mekasıdı vataniyenin başka bir kisve altında istihsaline mâtuf olduğundan bu hareket umuma gıptaferma olmuştur. Cümleten muhterem ellerini öperek vatanın hayrına matuf her bir emellerinde tevfikat-ı İlâhiyeye mazhar olmalarını İkinci Ordu Müfettişliği Kıtâatı namına temenni ile cümlemizin hidemat-ı celile-i vataniyeye muvaffakâyetini Cenabıhahtan niyazeylerim efendim.

Selâhattin''⁹³

⁹² Cebesoy, a.g.e., s.124.

⁹³ Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl :3, Sayı: 7, Vesika No: 140.

Görüleceği gibi, o günün şartlarında Anadolu'daki belli başlı ordu birliklerinin başında bulunan kumandanlar, yayınladıkları genelge ve gönderdikleri yazılarla Mustafa Kemal Paşaya olan bağlılıklarını dile getirmişlerdi. Kumandanların bu bağlılıkları Mustafa Kemal Paşa için çok önemli siyasî ve askerî destek anlamına geliyordu. Her ne kadar bu kumandanlar zaten Millî Mücadelenin başından beri, bu hareketin içinde bizzat yer almışlarsa da, onların bu desteği diğer bazı askerî birlik kumandanları ile, Müdafaa-i Hukûk ve Redd-i İlhâk Cemiyetleri üzerinde olumlu tesir yapmıştır. Zaten bundan sonraki süreçte, Mustafa Kemal Paşanın liderliğine bu çevrelerden bir karşı oluş olmaması da bunu teyit etmektedir.

II. Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti İle Erzurum Halkının Bağlılıkları

Erzurum'da "sine-i millete" dönen ve bu kararını vatanın her yerine duyuran Mustafa Kemal'e, Erzurumlular hemen sahip çıkmışlardı. Erzurum'un askerî, mülkî, ve siyasî kuruluşlarıyla halk, bu tarihi dönüm noktasında, vatanın bütünlüğü ve milletin istiklâli için çalışacağına söz veren Mustafa Kemal Paşadan yana olacaklar, onun yanında yer alacaklardı⁹⁴.

Mustafa Kemal Paşa, müfettişlik görevinden ve askerlikten istifa ettikten sonra Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti azasından Süleyman Necati Beyi yanına çağırması ve ona istifa metnini göstermişti. Süleyman Necati Bey istifa metnini okuyunca, Mustafa Kemal Paşaya hitaben "*millet de sizi lâıyk olduğunuz mevkie is'ad etmekte gecikmeyecektir*" demişti.⁹⁵ Bu ziyaret esnasında orada bulunan Mazhar Müfit Bey ve Manastırlı Kazım Bey, Süleyman Necati Beye hitaben "*Bu zat sizin için rütbe ve makamını terketti., Siz de vereceğiniz vazifeyi verin*" demişlerdi⁹⁶. Bunun üzerine

⁹⁴ Mustafa Kemal Paşanın istifası ile ilgili beyannâmeyi, 9 Temmuz günü sabahleyin Mustafa Kemal Paşanın yaveri Cevad Abbas Bey, cemiyet binasına getirmişti. Bkz. Dursunoğlu, **a.g.e.**, s.91.

⁹⁵ Selvi, **a.g.e.**, s.98.

⁹⁶ Selvi, **a.g.e.**, s.98, 51 no'lu dipnot.

Süleyman Necati Bey, bu gelişmeden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerini haberdar etmek için oradan ayrılmıştı.

Nitekim, Mustafa Kemal'in istifasıyla ilgili Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin idare heyeti üyeleri bir araya gelerek, görüşmeler yapmışlardı. Bu görüşmeler sonunda alınan karar gereğince Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin cemiyetin "Hey'eti Faale"sine kabul edilmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca cemiyet üyeleri bu iki değerli vatan evladına Erzurum kalkının ve vatanseverlerinin minnet ve şükranlarını göstermek için Hey'et-i Faale'nin Reisliğine Mustafa Kemal Paşanın, Reis Vekilliğine ise Rauf Beyin getirilmesini kararlaştırmışlardı⁹⁷. Cemiyet üyeleri, aldıkları bu kararları bir telgrafla Mustafa Kemal Paşaya bildirmişlerdi. Bu telgrafta şunlar yazılıydı:

"Mücahit-i Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Vatanı parçalanmaktan, hukuk-ı millîye ve saltanat ve hilâfeti çiğnetmekten kurtarmak emeli ile açılan mücahede-i millîyeye bilistifa bir ferd-i mücahit sıfatı ile iştirak buyurdıklarına dair dest-i tevkire alınan 9 Temmuz 35 tarih ve 346 numrolu tezkere-i âliyeleri umumu bir vecd-i ihtiram ile alındı. Tarihimize kıymetli sahifeler ilâve eden hayat-ı askeriyeinizden çekilmek yolunda fedakârlığı minnet ve şükranla karşıladık. Erzurumluların zât-ı âli-yi vatanperverânelerine karşı beslemekte olduğu itimat ve hürmeti bu vesile ile de arzı bir vecibe arz ettik. Samimî ihtiramlarımızı sunarken cemiyetimizin başına geçerek vatanın temin-i selâmetine ve hukuk-ı millet ve saltanatın muhafazasına matuf âmâl-i millîyenin tahakkukuna hasr-ı himmet buyurmalarını müsellem olan hamiyet-i vataniyelerinden temenni eyleriz."

Diyerek, Erzurum Konresi'nin ön çalışmalarını yapmak amacıyla oluşturulan Vilâyât-ı Şarkiyye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin "Hey'et-i Faale'si"nin başkanlığına Mustafa Kemal Paşanın, başkan yardımcılığına ise Rauf Beyin getirilmesi ile ilgili kararlarını belirterek, kanaatimizce çok önemli olduğuna inandığımız bağlılık ve desteklerini

⁹⁷ Dursunoğlu, a.g.e., s.92-93; Selvi, a.g.e.,s.98; Aydoğan, a.g.e., s.147.

göstermişlerdi.⁹⁸ Çünkü, Mustafa Kemal Paşanın Erzurum Kongresi'ne aslî delege olarak katılması, kongrede başkanlık mevkiine seçilmesi ve bilahare de "Hey'et-i Temsiliye'nin" başkanlığına getirilmesinde bu faal heyetin başkanı olmasının büyük rolü ve etkisi olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bu anlamlı tekliflerini memnuniyetle kabul etmişlerdi. Böylece bütün Doğu Karadeniz ve Şark Vilayetleri adına Erzurum'da toplanacak olan "Erzurum Kongresi" öncesinde Mustafa Kemal Paşa, Hey'et-i Faale Reisi sıfatıyla önemli bir inisiyatif sahibi olmuştur. Mustafa Kemal Paşanın riyasetinde Hey'et-i Faale ilk toplantısını 10 Temmuz gününün akşamı yaptı. Bu toplantıya Onbeşinci Kolordu Kumandanı olan Kazım Karabekir Paşa da katılmıştı⁹⁹. Bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa, ülkenin o günkü askerî ve siyasî durumunu anlatmış, millî müdafaa teşkilâtı yapılmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kendisine gösterilen güvenden dolayı memnuniyetini dile getiren Mustafa Kemal Paşa, toplantıda bulunanlara hitaben "*bundan sonra da aynı enerjiyle çalışacaklarını*" belirtmiş ve toplantıyı sona erdirmişti¹⁰⁰.

Vilâyat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi, Mustafa Kemal Paşayı sadece "Hey'et-i Faale'nin" başına getirmekle kalmamış, cemiyetin İstanbul'daki merkezine bir yazı göndererek, merkezi umumî adına fikir beyan etme ve oy verme yetkisinin Paşaya verilmesini istemişlerdi. Nutuk'ta tam metni yer alan bu telgraf yazısının bazı kısımları şöyledir:

⁹⁸ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl. 30, Sayı: 79, Belge No. 1736.; Baykal, **a.g.e.**, XXIV no'lu Belge, s.17-18.

Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi imzalı olarak Mustafa Kemal Paşaya hitaben gönderilen bu telgrafın başında "Hey'et-i İdare Reisi Raif Efendi, Hey'et-i İdare Azasından Binbaşı Süleyman Bey, Hey'et-i İdare Azasından Mütakaid Binbaşı Kâzım Bey, Hey'et-i İdare Azasından Dursunbeyzâde Cevad Bey" in isimleri zikredilmiştir.

⁹⁹ Heyeti Faale'nin bu ilk toplantısıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dursunoğlu, **a.g.e.**, s. 93-95.

¹⁰⁰ Dursunoğlu, **a.g.e.**, s. 94-95.

“....Tuğgeneral .Mustafa Kemal Paşa Hazretleri görevi uğrunda pek çok çalıştıktan sonra kutsal vatan ve milletimizi parçalanmak tehlikesinden kurtarmak, Yunan ve ermeni isteklerine kurban etmemek için açılan millî mücadele yolunda milletle beraber çalışmaya resmî sıfatı ve askerlik görevi engel olmaya başladığından, milletin bağırında bir mücahit olarak çalışmak üzere askerlik mesleğinden çekildi. Millet ve vatan uğrunda bu suretle fedâkarlık gösteren bu yüksek zata karşı, yine kendisini kutsal bir vatan görevine çağırarak haklarında yüksek heyetinizce açıklanan güvenini pekiştirmek üzere, yüce Genel Merkez Heyeti adına da oy ve görüş bildirmek görev ve yetkisinin adı geçen Paşanın kendisine de bildirilmesinin pek uygun olacağını saygı ile bilginize sunarım. Vilâyât-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi başkanı Hoca Raif 21. 7 1919”¹⁰¹

Erzurum’da yayınlanan ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin de bir anlamda yayın organı olan Albayrak Gazetesi, Mustafa Kemal Paşanın müfettişlik görevinden ve askerlikten istifasını halka duyurmuştu. Bu yazıda şöyle deniliyordu:

¹⁰¹ **Nutuk**, C.3 , Belge No: 37, s.17.: Kırcıoğlu, **a.g.e.**, s.146.147.

Hoca Raif Bey imzasıyla çekilen telgraftaki bu talebe İstanbul’daki cemiyet merkezinden bir cevap gönderilmemiştir. Oysa Mustafa Kemal Paşanın 9’ncu Ordu Müfettişi olarak atandığını öğrenen Vilâyât-ı Şarkîye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi eski Hicaz Valisi Ahmed Nedim Bey, 24 Mayıs 1335(1919)’da , Erzurum Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cem’iyeti Riyâsetine hitap eden bir telgraf yazmış ve doğuda asayişin muhafazasının her şeyden önemli ve gerekli olduğunu belirterek “*maamañih Hükümet-i Seniyye, bilhassa bu âsâyiş mes’elesine i’tina etmek vazife ve selâhiyetiyle Vilâyât-ı şarkiyedeki Ordu-yı Hümâyun müfettişliğine Mirliva Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini ta’yin ve i’zâm buyurduğundan, Hükümet-i Seniyyenin arzu ve evâmirini icrâ edecek olan müşarünileyhin vazifesini teshil edecek surette müzaheret ve mu’avenet-i kâmile ifâ ve halde cümlemizin matlûbu olan takviye-i âsâyişe son derece i’tina buyurulması mercû’dur*” demek suretiyle, ordu Müfettişi olarak o bölgeye atanan Mustafa Kemal Paşaya yardımcı olunmasını istemişti. Bu belge için bkz. Dursun Ali Akbulut, **Erzurum Kongresi Hakkında Belgeler**, Erzurum 1989, s.6-7.

“Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin yukarıya derc ettiğimiz istifanamesi bir azim ve iman vesikasıdır. Millette henüz eski kanın sönmemiş olduğunu gösterir muazzam hüccettir. Anafartalar'da, şerefi millîyi tarihin nesli hazırdan beklemekte olduğu mukaddes vazifeyi alâ ve ilâ eden bu muhterem kumandanını bugün de mücahedei millîyenin başında görmek mesut bir temaşadır. Kemâli azim ve imanla müdafaai hukuku vatana hasri vucut eden Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında millet pâk, nezih, parlak bir hâle teşkil etmektedir. Böyle temiz, fedakâr ruhların ittihadından milletin hürriyet ve istiklâl gibi iki mukaddes nurunun doğacağı şüphesizdir. Azim ve iman her müşkülü iktihama kâfidir.”¹⁰²

Erzurum Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti, Mustafa Kemal Paşaya olan bağlılığını ve desteğini sürdürmeye devam etmişti. Nitekim bu bağlılığını ve desteğini Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyin toplanacak olan kongreye misafir veya gözlemci olarak değil de, Cemiyetin üyeleri olarak katılmasını sağlayarak göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, kongreye katılmak ve özellikle de Erzurum temsilcisi olarak katılmak istiyorlardı. Cemiyetin Erzurum Şubesi üyelerinden Dursunbeyzade Cevad ile Emekli Binbaşı Kazım Beylerin kongre temsilciliğinden istifa ederek, yerlerini Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beye bırakmalarıyla onların bu isteği yerine getirilmişti.¹⁰³ İstifa eden bu değerli Erzurum temsilcileri, bilahare Hasankale ve Tortum'dan tekrar temsilci seçilerek kongreye katılacaklardı¹⁰⁴.

Böylece Erzurum Kongresi'ne asli delege olarak katılması mümkün olacak olan Mustafa Kemal, kongrenin toplanacağı 23 Temmuz'a kadar, “Heyet-i Faale” başkanı olarak kongre ile ilgili çalışmalar yapmış, yazışmalarda bulunmuştu. Kongre öncesi tartışılan

¹⁰² Dursunoğlu, a.g.e., s.93.

¹⁰³ 20 Temmuz 335(1919) tarihli Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukukî Millîye Cem'iyeti Riyaseti'ne başlıklı istifanamede “Evvelce müzakere edildiği vechile yerlerimize Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyefendi Hazretleri intihâb edilmek üzere,Umûmî Kongre Erzurum mümessillliğinden istifa eylediğimizi arz ederiz. Dursunbeyzade M.Cevad, Mütetkaa'id Binbaşı Kâzım” denilmektedir. Kırzioğlu, a.g.e., s.145.

¹⁰⁴ Dursunoğlu, a.g.e., s.97; Kırzioğlu, a.g.e., s.184.

diğer bir konu da Mustafa Kemal Paşanın kongreye başkan seçilip seçilmemesi idi. Bilhassa Trabzon'dan gelen delegeler Mustafa Kemal Paşanın başkanlığına pek sıcak bakmıyorlardı. Hatta bunu Mustafa Kemal Paşaya da söylemişlerdi¹⁰⁵. Trabzon delegelerinin Mustafa Kemal Paşa'ya olan muhalefetleri; "Mustafa Kemal Paşanın eski ittihatçı bir asker olması" ile "Pâdişah Fahri Yaveri ve ünlü bir kumandan olan Mustafa Kemal Paşanın aynı üniforma ve kılıkla kongre salonuna gelip "Kongre Reisi" seçilmesinin, dünya umumî efkârında kurtuluş için çırpınan Türkler için millî bir davranış sayılmayacağı" görüşüdür¹⁰⁶. Mustafa Kemal'in kongrede başkanlığına karşı başlayan bu muhalefetin izalesi için Süleyman Necati Bey ve Kazım Karabekir Paşa çaba göstermişlerdi.

Kazım Karabekir'in anlatımına göre, Erzurum Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti Reisi Hoca Raif ve cemiyet üyesi Necati Bey kendisine başvurarak, kendisinin bu konudaki kanaat ve görüşüne itibar edeceklerini belirtmişlerdi. Bu kişilerle görüşen Karabekir "Mustafa Kemal Paşa, kongreye yalnız delege değil, başkan dahi yapılmalıdır. Bir Ordu Kumandanı hayatının bütün kazancını sizler için feda etmiştir. Samimî çalışacağına, millet kararından aykırı işler yapmayacağına itimad etmeliyiz" diyerek bu kişileri, dolayısıyla Mustafa Kemal Paşanın kongre başkanlığına muhalefet eden veya kararsız olanları ikna etmiş ve mesele çözüme kavuşmuştu¹⁰⁷. Atatürk Nutuk'ta kendisinin başkanlığına karşı oluşan muhalefet için şunları söylemektedir:

¹⁰⁵ Goloğlu, Erzurum Kongresi isimli kitabında Trabzon delegesi olarak kongreye katılan İbrahim Hamdi Beyin hatıratında bu konuyla ilgili yazdıklarına yer vermektedir. İbrahim Hamdi Bey hatıratında "Mustafa Kemal Paşanın kongre başkanlığına seçilmesini uygun görmediklerini hatta Mustafa Kemal Paşadan bunu kabul etmesini ricâ ettiklerini ve bu yüzden de bir muhalefet oluşturduklarını ve bu muhalefetin Erzurum Kongresi boyunca devam ettiğini" belirtmektedir. Bkz. Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Ankara 1968, s.162-163.

¹⁰⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Fahrettin Kırzioğlu, "Erzurum Kongresi'nin Sağ Kalan Beş Mümessili", **Türk Kültürü**, Yıl: VIII, Sayı: 85(1969), s. 53-67.; Goloğlu da bu konuda "Sivillerden oluşan bir kongreye askerlikten yeni ayrılmış bir komutanın başkan olması, Trabzonlulara göre İngilizler üzerinde iyi bir tesir yapmayacaktı" değerlendirmesini yapmaktadır. Mahmut Goloğlu, **Millî Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, Trabzon 1981, s.30.

¹⁰⁷ Karabekir, a.g.e.,s. 70.

“Benim bu Erzurum Kongresi’ne üye olarak girip girmemekliğim, üzerinde düşünölmeye değer bulunulduğu gibi, Kongre’ye katıldıktan sonra da başkan olup olmamaklığım konusunda kararsızlık gösterenler olmuştur. Bu kararsızlığı gösterenlerden bir kısmının niyetlerini, iyi niyet ve içtenliklerine vermek mümkün ise de, diğer bazı kimselerin bu hususta tamamen samimiyetten uzak, aksine mel’unca bir maksadın peşine düştüklerine daha o zaman şüphem kalmadı.”¹⁰⁸

23 Temmuz 1919’da açılan Erzurum Kongresi’nde yapılan dua ve açış konuşmasından sonra başkanlık seçimine geçilmişti. Kongre başkanlığı için yapılan oylamada Mustafa Kemal Paşa, katılanlardan 45 kişiden 38’inin oyu ile başkanlığa seçildi¹⁰⁹. Kongre başkanlığına seçilen Mustafa Kemal Paşa, kürsüye gelerek “Kongre Hey’eti Riyâsetine” seçilmesinden dolayı delegelere teşekkür etmiş ve uzunca bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında vatanın karşı karşıya bulunduğu iç ve dış durumu hakkında bilgiler veren Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmasında da “sine-i millette bir ferdi mücahit “olarak bulunması konusunda şunları söylemiştir.

“...kutsal varlıklarını kurtarma macıyla çırpınan bütün millet, işte bu azimli yolda kararlı mücadelesinde her türlü engeli kesinlikle kırıp atacaktır.

Bütün bu amaçları elde etmek için, olanca varlığını ortaya koymuş olan asil milletimizin içinde milletin bir ferdi gibi çalışmaktan doğan zevk ve kıvancı burada şükranla ve öğünerek arz ederim.”¹¹⁰

¹⁰⁸ **Nutuk**, C: 1, s.47.

¹⁰⁹ Selvi, **a.g.e.**, s.109.; Goloğlu da, oylamanın gizli yapıldığını ve Mustafa Kemal Paşanın 56 delegenin 38 veya 48 oyu ile kongre başkanlığına seçildiğini belirtmektedir. Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s.81.; Kırzioğlu’nun verdiği oylama sonuçlarına göre; Mustafa Kemal Paşa 38, Hoca Raif Efendi 2, Trabzon delegesi Servet Bey 1 oy almış, 4 oy’da boş çıkmıştı. Kırzioğlu, **Bütünöyle Erzurum Kongresi**; C.1(Erzurum Umumî Kongresi), s. 14.

¹¹⁰ **Nutuk**,(Vesikalar) C.III, Belge No: 38, s.18-20.; Fahrettin Kırzioğlu, Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi’nin İlk Günü, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**,(Ağustos 1970), S.35, s.20-23.

Ordu müfettişliği ile askerlikten istifa ederek “sine-i millette bir ferdi mücahit” olarak millî gaye uğrunda başlattığı mücadelesine devam eden Mustafa Kemal Paşa hakkında İstanbul Hükûmetince sürdürülen olumsuz politikalar devam etmekteydi. Nitekim henüz Erzurum Kongresi toplanmadan önce Dahîliye Nezareti’nce Erzurum Vilâyetine gönderilen bir yazıyla “*Silk-i askeriyeden müstâfi sâbık Paşa Mustafa Kemal Bey yahûd Efendi elyevm nerede olup, ne işle meşgûldür, ne âdet, meslek takib etmektedir serîan iş’arı*” denilerek Mustafa Kemal Paşanın nerede ve ne yapmakta olduğu öğrenilmek istenmişti¹¹¹. Erzurum valiliğinin verdiği cevapta; “*Mustafa Kemal Paşanın askerlikten istifâ etmiş olduğunu ve istifanâmesinin suretinin 10 Temmuzda Dahîliye Nezareti’ne bildirildiğini, şu anda kendisinin ikâmetgahında bulunduğu ve şahsi işleriyle uğraştığı*” söylenmişti¹¹².

Erzurum Kongresi’nin çalışmalarının sürdüğü günlerde bu kez de İstanbul Hükûmeti, 29 Temmuz 1919’da Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin Hükûmet aleyhine çalıştıklarının tespit edildiği ve kendilerinin hemen yakalanarak İstanbul’a getirilmeleri ile ilgili “Meclis-i Vükelâ Kararı” almış ve konunun Harbiye Nezâreti tarafından mülkî memurluklara telgrafla acele bildirilmesi kararlaştırılmıştı¹¹³. Bu Meclis-i Vükelâ Kararı aynı gün Hariciye, Harbiye ve Dahîliye Nezaretlerine tebliğ edilmişti. Bu yazıda konunun, Harbiye Nezareti tarafından mahallî kumandanlıklara, Dahîliye Nezâreti tarafından da mülkî memûrluklara telgrafla acele bildirilmesi ve Hariciye Nezâretine de bilgi verilmesi istenmekteydi¹¹⁴.

Meclis-i Vükelâ tarafından alınan bu karar gereğince Dahîliye Nezareti tarafından Erzurum Vilâyeti’ne gönderilen 29 Temmuz tarihli şifre telgrafta “*Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey’lerin hükûmetin mukarrerât ve tebligatına muhalif tahşidat ve tahrikâtâ devam etmekte*

¹¹¹ Baykal; **a.g.e.**, Belge No: XXV, s. 18; Faik Reşit Unat, “Atatürk’ün Askerlikten İstifası ve Erzurum’da Tevfiki Teşebbüsü İle İlgili Bazı Vesikalar” **Tarih Vesikalari**, Cilt: 1, Sayı:16,(Ağustos 1955), İst.1955, Vesika No: 3, s. 6.

¹¹² Baykal, **a.g.e.**, Belge No: XXVI, s.18-19.;Unat, **a.g.m.**, Vesika No:4, s.6.

¹¹³ Bu Meclis-i Vükelâ kararı için bkz. **Atatürk’le İlgili Arşiv Belgeleri**; Belge No: 56, s. 162.

¹¹⁴ **Atatürk’le İlgili Arşiv Belgeleri**; Belge No: 57, s. 163..

oldukları imzaları altında neşr ettikleri beyannâmelerle vuku'bulan iş'ârâtdan anlaşılmasına binaen hemen derdest edilerek Dersaâdet'e i'zâmları" istenmekteydi¹¹⁵.

Erzurum Valiliği Dahîliye Nazırı'nın bu telgrafına hemen cevap vermemişti. Bunun üzerine Dahîliye Nazırı, ertesi gün yani 30 Temmuzda ikinci bir telgraf göndererek Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin "*hemen derdest edilerek mahfuzen Dersaâdet'e sevklerini*" istemişti¹¹⁶. Erzurum Valisi Münir Bey, önce 29 Temmuz tarihli şifre telgrafa cevap yazmış ve "*Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin hükûmetin mukarrerat ve tebligatına muhalif tahşidat ve tahrikâtta buldukları hakkında şimdiye değin buraca bir mal'umat ve müstehberât*" yoktur demişti¹¹⁷. Dahîliye Nazırı'nın 30 Temmuz tarihli telgrafına verdiği cevapta ise, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beylerin "*mahfuzen i'zâmlarına kıyamın beyne'l-ahali heyecanı ve vukuât-ı azime zuhurunu mucip olacağı muhakkak olduğundan gönderilmelerinin mümkün olmadığı*" belirtiliyordu¹¹⁸.

Diğer taraftan Harbiye Nazırı Nâzım Paşa ise Erzurum'da On beşinci Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği 30 Temmuz tarihli telgraf yazısıyla, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beylerin¹¹⁹ yakalanarak İstanbul'a gönderilmesini istiyor ve bu konuda kolorduca ciddi muavenette bulunulmasını rica ediyordu¹²⁰. Harbiye Nezareti'nden gelen bu telgrafa Kazım Karabekir Paşa şu cevabı vermiştir:

¹¹⁵ Baykal, **a.g.e.**, Belge No: XXX, s.18-19.; Unat, **a.g.m.**, Vesika No:5 s.7

¹¹⁶ Baykal, **a.g.e.**, Belge No: XXXII, s.18-19.;Unat, **a.g.m.**, Vesika No:6, s.7

¹¹⁷ Baykal, **a.g.e.**, Belge No: XXXI, s.21.;Unat, **a.g.m.**, Vesika No: 8, s.8.

¹¹⁸ Baykal, **a.g.e.**, Belge No: XXXIII, s.22-23;. Unat, **a.g.m.**, Vesika No: 7, s.7-8.

¹¹⁹ Harbiye Nezareti'nden 30 Temmuz tarihli olarak gönderilen şifre telgrafta yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi istenen kişilerin isimleri Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey olarak belirtiliyor. Oysa meclis-i Vükelâ Kararı'nda, bu kararın Hariciye, Dahîliye ve Harbiye Nezâretlerine bildirildiği yazıda ve Dahîliye Nezareti'nin Erzurum Vilâyetine çektiği 29 ve 30 Temmuz tarihli şifre telgraflarda Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Rauf Beyin ismi geçmektedir. Doğrusu da bu olsa gerekir. İhtimal ki, Harbiye Nezareti'nce Onbeşinci Kolordu Kumandanlığına yazılan yazıda Rauf Beyin ismi yerine Ref'et Beyin ismi yazılmıştır.

¹²⁰ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 3, Vesika No:48, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl: 30, Sayı: 79, Belge No: 1737. **Kurtuluş Savaşının Başlatılmasına Dair Belgeler**, Belge No: 56, s.207-217.

“Mustafa Kemal Paşa ile Refet Beyin mukarrerât-ı hükûmete muhalif efâl ve hareketlerinden dolayı derdestleriyle Dersaadet’e i’zâmları hakkında mahal-i me’ûriyetine emir verildiği cihetle kolorduca da ciddî muavenette bulunulması emir buyuruluyor

Hükûmetin mukarrerât ve siyaseti ne olduğunu bilemiyorsam da Erzurum’da bulunan Mustafa Kemal Paşa’nın efâl ve harekâtında vatan ve milletin maksat ve menâfiine ve kavânîn-i mevcûdeye muhâlif telâkkî edilecek hiçbir hâl ve hareketi olmadığını görüyorum....

Mustafa Kemal Paşa gibi memlekette namusuyla ve hidemât-ı güzide-i askeriye ve vatanperverânesiyle tanınmış ve bütün askerlerinde pek ziyade hürmet-i mahsûsasını kazanmış ve bâhusus henüz yirmi gün evvel memleketin nıfsına kumanda etmiş olan ve hal ve hareketinde menâfi-i vataniye ve millîyeye mugâyir hiçbir şey mahsus ve meşhûd olmayan bir zâtın tevkîfine bir sebep-i kânunî olamayacağı ve bâlâda arz ettiğim ahval dolayısıyla halk ve ordu nazarında iyi bir hareket olarak telâkkî edilemeyeceği cihetle müşarünileyhin tevkîfine ve kolorduca da bunu için muavenette bulunulmasına hal ve vaziyetin katiyen müsaid olmadığını arz ederim....”¹²¹

Görüleceği gibi bu cevabıyla Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal ve Rauf Beyin tutuklanmalarını gerektirecek bir durum olmadığını, tutuklanmaları halinde ise bunun halk ve ordu nezdinde tepki yaratacağını, iyi karşılanmayacağını belirtmektedir. Karabekir Paşa bir kez daha Mustafa Kemal ve Rauf Beye destek olmuş, Millî Mücadele’nin bu iki mümtaz simasına ve özellikle de Mustafa Kemal’e bağlılığını göstermiştir.

Mustafa Kemal Paşanın tutuklanarak mahfuzen İstanbul’a gönderilmesi ile ilgili Meclis-i Vükelâ kararına karşı çıkan 3 üncü Fırka

¹²¹ **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 2, Sayı : 3, Vesika No:48, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl: 30, Sayı: 79, Belge No: 1737. **Kurtuluş Savaşının Başlatılmasına Dair Belgeler**, Belge No: 56, s.207-217.; Talat Hasırcıoğlu, “Kazım Karabekir Mustafa Kemal Paşayı Tutuklamayı Reddediyor”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**(Ocak 1968), Sayı: 4, s. 10-14.

Kumandanı Yarbay Halit Bey, bu karara tepki göstermişti. Mustafa Kemal Paşaya gönderdiği telgrafında Halit Bey” *Bu emrin itasından mütevellit vaziyet-i cedide karşısında şahs-ı samileri ile fırka-i siyasinizi her ne mukabilinde olursa olsun müdafaaya karar vermiş bir adam olduğumdan intizar edildiği veçhile endişeye düşülmemesi ve metanet-i aliye intizar ile kamekân vazife-i millîyeye devam buyurulması, bu bapta bir emr-i devletleri varsa iş’ârı müsterhamdır*”¹²² diyerek Mustafa Kemal Paşanın “derdest” edilerek ve “mahfuzen” İstanbul’a gönderilmesine karşı çıkacağını ve buna engel olacağını belirtmiş, ona destek olmuş ve bağlılığını göstermiştir.

Erzurum Kongresi’nin devam ettiği günlerde Kazım Karabekir Paşa, Sadâret Makamı ile Harbiye Nezaretine bir şifre telgraf göndermişti. 1 Ağustos 1919 tarihli bu şifre telgrafın gönderiliş gerekçesi ise, “Erzurum Kongresi’nin Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin tesir ve teşvikiyle toplandığı, kongrenin Kanûni Esâsî’ye ve Hükûmetin gayesine karşı olduğu şeklinde İstanbul’da oluşan hava ve kanaati aydınlatmak” amacıdır. Bu telgrafında Karabekir Paşa, Erzurum Kongresi’nin şark vilâyetleri halkınca toplattırıldığı, halen toplantılarını sürdüren bu kongrenin Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyin daha İstanbul’da olduğu ve hatta buralarda isimleri bile duyulmadığı bir zamanda toplanmasına karar verildiğini belirtmişti. Telgrafın devamında ise şöyle deniliyordu:

“Şark vilâyatında, endişe-i hayâtta doğmuş olan bu cereyânı, milletin inkışâfına ve hâlihâzırına, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey’in zerre kadar te’siri olmadığı, ve ahiren Kongre’ye, herkes tarafından büyük bir hürmet ve tazimle kabul edilen bu iki zât’ın, mevkî siyâsiyemizi daha ziyade müdrik olmalarından; bil’akis Hükûmetimizin mevki’ini düşünerek mevcut Kuvâyi Millîyeyi daha sakin ve müdebbirâne bir şekle ircâ’ıyla hüsni idare ettikleri, ‘alenen görülmektedir.

Binaen’aleyh, gerek Kongre’nin hey’eti Umûmiyesi ve gerek Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkında, Dahîliye

¹²² **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl :31, sayı: 80, Belge No:1753.; Ayrıca bkz. Gürsoy Solmaz, **Deli Halid Paşa**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1996, s.54-55.

*Nezâreti'nden Vilâyetlere yazılan tamimler, efkârî umûmiyyede hüsni-te'sir yapmamıştır...*¹²³

Erzurum Kongresi'nin son toplantısı 7 Ağustos 1919 günü yapıldı. Bu toplantının en önemli gündem maddesi “Heyet-i Temsiliye'nin” oluşturulması ve bununla ilgili yapılacak olan seçimdi. Mustafa Kemal Paşanın Heyet-i Temsiliye'ye girip, girmemesi meselesi, arkadaşları arasında tartışma konusu olmuştu. Bu konu 5 Ağustosta Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin kaldıkları ikâmetgahta ele alınmıştı. Toplantıda Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyin dışında, Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Kazım Bey, Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harb Binbaşısı Hüsrev Bey, eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey, Üçüncü Ordu Müfettişliği Sıhhiye Re'isi Doktor Miralay İbrahim Tali Bey, eski İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya Bey toplantıya katılmışlardı. Mustafa Kemal Paşa, kendisinin ve Rauf Beyin Heyet-i Temsiliye'ye katılıp katılmamaları konusunda bu arkadaşları arasında yazılı bir anket yaptırmıştı. Yapılan bu anket sonucunda sadece İbrahim Süreyya Bey, gerek Mustafa Kemal Paşanın ve gerekse Rauf Beyin Heyet-i Temsiliye'de bulunmasında “lüzûm ve menfaat vardır” şeklinde olumlu kanaatini dile getirmişti. Diğer arkadaşları ise ya olumsuz baktıklarını dile getirmişler ya da çok zorunlu olduğu takdirde katılmaları gerektiğini belirtmişlerdi¹²⁴.

Mustafa Kemal Paşa bu konuda Nutuk'ta, Kongrenin bitiminden iki üç gün önce başka bir tartışmanın söz konusu olduğunu belirtmekte ve bazı yakın arkadaşlarının kendisinin Hey'et-i Temsiliye'ye girerek açıkça faaliyet göstermesini sakıncalı bulduklarını söylemektedir Nutuk'ta oldukça geniş açıklamalar yapan Mustafa Kemal Paşa şunları söylemektedir:

“Özellikle, ben mutlaka kongreye katılmalı ve onu idare etmeliydim. Çünkü, zaman geçirmeksizin millî iradenin faaliyete geçirilmesini ve milletin doğrudan doğruya fîlî ve silahlı olarak tedbirler almaya başlamasını sağlamak zarurîyetine

¹²³ Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, Belge No: 62, s.171.

¹²⁴ Yapılan anket ile ilgili olarak bkz. Dursunoğlu, a.g.e., s. 99-101.

inanyordum. Bu esaslı noktaları, takdir ve tespit ettirebilmek için, kongrede aydınlatmak, yol göstermek ve bizzat idare etmek suretiyle, çalışmamı zarurî görüyordum. Nitekim öyle oldu. Erzurum Kongresi'nin daha önce açıkladığım ilke ve kararlarını, herhangi bir temsilciler hey'etinin uygulama alanına sokturabileceğime henüz güvencim olmadığını itiraf ederim..."¹²⁵

Nutuk'ta da belirttiği gibi Mustafa Kemal Paşa, mutlaka Heyet-i Temsiliye'ye girmek kararındaydı. Nitekim yakın arkadaşlarının bu konudaki olumsuz düşünce ve kararlarına rağmen, Heyet-i Temsiliye seçimlerine girme kararı vermişti. Heyet-i Temsiliye'ye Erzurum delegeleri tarafından aday gösterilen Mustafa Kemal Paşa, yapılan oylama neticesinde "46" oy ile bu heyete girmiş ve bilahare de bu heyetin başkanlığına seçilmişti¹²⁶. Böylece Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'nce oluşturulan ve Millî Mücadelenin ilk siyasi kuruluşu olan Hey'et-i Temsiliye'nin başına geçmişti. Sarayın ve İstanbul Hükûmetinin elinden aldığı yetki ve sorumluluğu, millet ona Erzurum'da tekrar vermişti.

Erzurum Kongresi, 7 Ağustosta yaptığı on üçüncü içtımasında, Hey'et-i Temsiliye'yi oluşturmuş ve kongre beyannamesi ile nizamnâmesini kabul ederek bunları yayımlamıştı. Bilahare Kongre başkanı ve Hey'et-i Temsiliye Reisi olarak Mustafa Kemal Paşa bir kapanış konuşması yapmıştı. Konuşmasında Erzurum Kongresi'nin vatan ve milletin kurtuluşuyla ilgili esaslı kararlar alarak bütün dünyaya Türk milletinin varlığı ile birliğinin gösterildiğini belirten Mustafa Kemal Paşa, Kongre üyelerinin şahsına karşı göstermiş oldukları sevgi ve güvene teşekkür ederek konuşmasını tamamlamıştı¹²⁷.

¹²⁵ Nutuk, C.1, s.48-49.

¹²⁶ Dursunoğlu, a.g.e., s.101-103. Hey'et-i Temsiliye'nin oluşturulması ile ilgili daha geniş bilgi ve belgeler için için. Bkz Dursun Ali Akbulut, **Erzurum Kongresi Hakkında Belgeler**, s.25-36; . Dursun Ali Akbulut, "Hey'et-i Temsiliye Nasıl Teşekkül Etti ?" **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 4 (12 Mart 1990), Erzurum 1990, s.44-45.

¹²⁷ Nutuk, C.III, Belge No: 40., s.21.

Erzurumluların Mustafa Kemal'e duydukları sevgi ve gösterdikler bağlılık bu kadarla da kalmamıştı. Kongre sonrası günlerde Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan'ın toplanması halinde kendisinin Erzurum'dan mebus seçilmek istediğini, Millî Mücadelenin ilk ihtilâl adımını attığı bu tarihi şehri temsil etmek şerefini, her yere tercih edebileceğini bir sohbet ortamında ifade etmişti¹²⁸. Bunun üzerine Erzurum Müdafaa-i Hukukû Millîye Cemiyeti toplanmış ve Mustafa Kemal Paşaya hemşehrilik teklif edilmesine karar vermişlerdi. Aldıkları bu kararı Mustafa Kemal Paşaya şu mektupla bildirmişlerdi:

“Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Bu memleketin tarihinde, şehrimizin nasıl nurlu bir mevkii varsa, Erzurum tarihinde de zât-ı âli vatanperverileri öyle bir mevki-i mahsus ihraz eylemişlerdir. Hayat-ı mücahitânelerinde, bu suretle mühim hatıralara sahip bulunan evlâdı meyanında ism-i âlilerinin görünmesi, bütüin hemşehrilerce mucib-i şeref ve mefharet addedileceğinden ve maskat-i re'sleri istilâ altında bulunduğundan burada tevattun ile hemşehriliğimizi kabul buyurmanızı temenni eyleriz. 25 Ağustos 1335(1919)”¹²⁹

Mustafa Kemal Paşa, kendisine yapılan hemşehrilik teklifini kabul etmiş ve cemiyete bunu şu telgrafıyla bildirmişti:

“Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti Erzurum Hey'et-i Merkeziyesine

Erzurum hemşehriliğini teklif suretiyle, hakkımda bu kerre de izhar buyurulan âsâr-ı muhabbet ve samimiyyetin müteşekkiriyim. Tarihî olan Erzurum'un bu erler yatağının hemşehrileri meyânında bulunmak âcizleri için en büyük saadettir. Erzurum nüfusuna kaydımın icrası için icab eden muameleye tevessül edildiğini beyan ve revabit-ı kalbiye ve samimânemi tey'id eylerim efendim.

¹²⁸ Dursunoğlu, *a.g.e.*, s. 129.

¹²⁹ Baykal, *a.g.e.*, Belge No:XLIV, s.37; Dursunoğlu, *a.g.e.*, s. 130; Kırzioğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, II, s.284.

*Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliye
âzasından*

*Mustafa Kemal*¹³⁰

Erzurumlular, Mustafa Kemal Paşaya olan sevgi, güven ve bağlılıklarını Meclis-i Mebûsan üyelerini belirlemek amacıyla yapılan 1919 seçimlerinde onu Erzurum'dan mebus seçmek suretiyle bir kez daha göstereceklerdi. Aslında Mustafa Kemal Paşa bu seçimler için doğrudan adaylığını koymamıştı. Nitekim Tasvir-i Efkâr gazetesi Başyazarı Velit Beyin telgrafla sorduğu bir çok husus arasında “Milletvekili seçimlerinde adaylığınızı koyacağınız söyleniyor. Doğru mudur? Nereden milletvekili çıkmak istiyorsunuz?” sorusu da vardı. Bu soruya Mustafa Kemal Paşa “Milletvekilliğine adaylığımı koymadım ve koymayacağım da. Ama millet beni herhangi bir yerden milletvekili seçerse, iftiharla kabul ederim” cevabını verecektir¹³¹. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi 26 Ağustos 1919'da Erzurumluların Fahri hemşehriliğini kabul eden ve Erzurum nüfus kütüğüne kaydını yaptıran Mustafa Kemal Paşa, diğer dört aday ile birlikte Erzurum mebusluğu için aday ilân edilmişti¹³².

Bu seçime Erzurum'dan iştirak eden adayların çok olması sebebiyle adaylar yayınladıkları beyannâmelerle kendilerini seçmenlere tanıtmak ve beğendirmek çabasına girmişlerdi. Erzurum'dan mebus adaylığı ilân edilen Mustafa Kemal Paşa için de zaman zaman “Albayrak Gazetesi'nde” yazılar çıkmıştı. Bu yazılardan birinde Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatılmaktaydı:

*“Mustafa Kemal Paşa*¹³³

Fakat, bilmem ki Mustafa Kemal Paşa'dan bahse lüzûm var mı? Yirmibir sene evvel daha mektep sıralarında iken, benim gibi bütün arkadaşlarımın hürmet ve muhabbetini celbeden bu yüksek

¹³⁰ Baykal, **a.g.e.**, Belge No:XLV, s.37; Dursunoğlu, **a.g.e.**, s. 130; Kırzioğlu, **Bütününüyle Erzurum Kongresi**, II, s.285

¹³¹ **Nutuk**, Vesikalar, c. III, Vesika No: 144, s. 113-116.

¹³² M.Fahrettin Kırzioğlu,, “Atatürk'e Ait Bilinmeyen Yedi Vesika”, **Türk Kültürü**, Yıl: XIV, Sayı: 164, s.470.

¹³³ M.Fahrettin Kırzioğlu,, “Atatürk'e Ait Bilinmeyen Yedi Vesika” s.471.

*zekâ, bu mümtâz şahsiyet için, hatta fazla bahse bile, takdirsizlik telâkki etmek, bir hata mı? Mustafa Kemal Paşa, son inkılâbın ilk günlerinde ve vefâkâr Erzurum Evlâdları'nın mürâcaatıyla Erzurumlu oldu. Bu şehidler yatağı, inkılâblar ocağı Erzurum'a, Mustafa Kemal gibi kahramanlar yakışır,
O, Erzurum'a intisâbıyla ve Erzurum'da onu mebus intihâbı ile, iftihar etsinler”*

Yapılan seçimler neticesinde Mustafa Kemal Paşa, diğer Erzurum milletvekilleri adaylarının hepsinden daha fazla oy almıştı. Kesinleşen seçim sayımına göre Mustafa Kemal Paşa, 268 oyla Erzurum mebusu olmuştu¹³⁴.

Erzurum'dan mebus seçilmesi dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Hey'eti Merkeziyesi'ne gönderdiği bir telgrafla “*Erzurum ahalisi muhterem hemşehrilerim tarafından gösterilen âsâr-ı teveccühe ve itimada teşekkürü vazife addederim...*” diyerek teşekkür edecekti¹³⁵.

SONUÇ

Mustafa Kemal Paşa, “sine-i millette bir ferd-i mücahit” olma ile ilgili kararını; henüz Samsun'a çıkmadan, İstanbul'da vatani ve milleti için kurtuluş çareleri aradığı günlerde vermişti. İstanbul'da kalarak vatani ve milleti için bir şeyler yapma ümidini yitirdiği günlerde Anadolu'ya geçmek, orada orduya ve millete dayanarak bir “ Millî Mücadele” başlatmak fikri, onun düşünce ve zihnini meşgul etmeye başlamıştı.

¹³⁴ Mustafa Kemal Paşanın özlük dosyasında yer alan “Heyeti Teftişiyeye Mazbatasında “Bimenihil-kerîm icra kılınan işbu 1335 senesi intihabında sabık Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin 268 rey alarak Erzurum Merkez Sancağı mebusluğuna intihabı tahakkuk eylemekle iş bu mazbata tanzim kılındı. 6 Kânunusanî 1336”Mustafa Kemal Paşanın mebus seçilmesi ile ilgili belgeler ve Mebusan Meclisi ile yaptığı yazışmalar için bkz. İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi(1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı(1877-1920)**, 2. Baskı, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1998, s.12-19. Ayrıca bkz.

¹³⁴ M.Fahrettin Kırzioğlu,, “**Atatürk'e Ait Bilinmeyen Yedi Vesika**” s.4710-486.

¹³⁵ **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannâmeleri**, IV. Cilt, Der. Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, s.160.

Evet öyle veya böyle Anadolu'ya mutlaka geçecekti. Ancak bu geçişin resmî bir nitelik kazanması, gerçekleştirmeyi düşündüğü"millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak" gayesinin gerçekleşmesi için çok önemliydi. O günlerde söz konusu olan 9'uncu Ordu Müfettişliği görevini bu nedenle tereddütsüz kabul etmişti. Yetki ve sorumluluğuyla ilgili hazırlanan talimatnâme ise, ona askerî ve mülkî birimler üzerinde söz sahibi olmasında ve dolayısıyla millî gayenin gerçekleşmesinde büyük bir imkân sağlayacaktı.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı günden, İstanbul Hükûmeti tarafından görevden alınacağı güne kadar; bütün ordu birlikleriyle temas ve bağlantıyı sağlamış, milleti mümkün olduğu kadar aydınlatarak dikkatli ve uyanık bir duruma getirmiş, millî teşkilât kurma düşüncesini yaygınlaştırmıştı. Ancak resmî sıfat ve yetkisi, millî gaye uğrunda çalışmağa artık mani teşkil etmeye başlamış, bir komutan olarak da, genel durumu, yürütüp ve yönetmeye devam imkânı kalmamıştı. Bu nedenle İstanbul'a çağırılmış, ama o buna riayet etmemişti. 11 Haziran 1919'da arkadaşı Kazım Karabekir'e çektiği telgrafta "milletin hukuk ve istiklâlini temin uğrunda milletle beraber çalışmaya karar verdiğini" bunun için gerekirse milletin sinesine sığınarak fedakârca çalışacağını söylemişti.

Mukaddes millî gaye için her türlü fedakârlığı göze alarak yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, Ordu Müfettişliği görevinden alınıp, askerlikten çıkartılacağını öğrendiğinde hiç tereddüt etmeden, kendi ifadesiyle "pek aşıkı olduğu askerlik mesleğinden" istifa ederek milletin sinesinde bir fert olmuştur. Böylece kendisinin de Nutuk'ta ifade ettiği gibi, Türk milletinin asaletinden doğan yüksek ve manevî kuvvete, millî kuvvete yani Türk milletine dayandığını ve ona güvenerek millî gaye için çalışacağını ilân etmişti.

Müfettişlik görevinden ayrılması ve askerlikten istifası onu, sinesine sığındığı milleti nezdinde daha da yüceltmıştır. Nitekim, gerek askerî ve gerekse sivil makamlar kendisine bağlılık göstermişlerdir. Mustafa Kemal Paşayı, bu mücadelenin vazgeçilmez lideri olarak görmüşler ve kabul etmişlerdir.

Mustafa Kemal'in sine-i millete sığınarak, müfettişlik görevinden ve askerlikten istifası, Millî Mücadele'nin bir dönüm noktasıdır diyebiliriz. O güne kadar bu mücadeleyi birlikte yürüttüğü arkadaşları, ona daha Anadolu'ya geçmeyi düşündüğü günlerde, bağlılık göstermişler ve girişilecek bir mücadelede onu destekleyeceklerini ifade etmişlerdi. Ancak, yine de sahip olduğu müfettişlik unvanı ve salahiyeti, Anadolu'ya çıktığı günlerde ve sonrasında, çalışmalarında büyük kolaylıklar sağlamıştı. Oysa sine-i millete döndüğünde, hiçbir unvan, makam ve mevkiî sahibi değildi. Başlamış bulunan Millî Mücadele hareketinin akim kalması, kendisine gösterilen bağlılık ve desteklerin azalması ve hatta tamamen ortadan kalkması bile söz konusu olabilirdi. Ancak bütün bu olumsuzluklar yaşanmamış, çalışmamızda da belirttiğimiz gibi, gerek askerî makamlar ve gerekse sivil makam ve kuruluşlar ona inanmaya, güvenmeye ve onu desteklemeye devam etmişlerdi. Peki ne oldu da, hiçbir askerî ve mülkî sıfatı ve salahiyeti olmayan bu kişiye bu denli bağlılık ve destek gösterilmişti. Kanaatimizce bunun bir çok sebebi bulunmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Bilindiği gibi Çanakkale savaşları Türk tarihi içinde önemli bir tutmakla beraber, Mustafa Kemal'in askerî kariyerinde de önemli bir yere sahiptir. Önce 19 uncu Tümen kumandanı, sonra Anafartalar Grup Kumandanı olarak bu muharebelere katılan Mustafa Kemal Paşa askerî dehasını burada gözler önüne sermiştir. Süratle ve doğru karar vermesi, verdiği kararı cesaretle uygulaması, sorumluluğu çekinmeden üzerine alması savaşın gidişini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu savaş içinde Mustafa Kemal Paşa "Anafartalar Kahramanı" olarak tanınmış ve Anadolu'da Türk İstiklâl Savaşı'nın başlamasında etkili olmuştur. Çünkü o Anadolu'ya geçtiğinde her yerde Anafartalar Kahramanı olarak tanınıyordu.

Çanakkale Savaşları'nda millî bir kahraman olarak ortaya çıkan Mustafa Kemal Paşa'ya, Millî Mücadele'nin başlarında Türk Milleti inanmıştır. İstanbul'da saray ve hükümetin acz içerisinde kalarak, işgalci güçlerin her dediğine boyun eğerken., Mustafa Kemal Paşa milletine inanmış ve ona güvenerek işe başlamıştı. Nitekim Nutuk'ta ifade ettiği şu sözler bunun bir teyidi olmaktadır:

Ben, 1919 senesi Mayısı içinde Samsun'a çıktığım gün elimde maddî hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevî bir kuvvet vardı. İşte ben bu ulusal kuvvete, bu Türk milletine güvenerek işe başladım."

Tarih boyunca inandıkları bir kahramanın peşinden koşarak büyük başarılar ve zaferler kazanan Türk Milleti'nin karşısına, işte şimdi kendisini kurtaracak yeni bir kahraman çıkmıştı. Halkın gözünde, zaten bir millî kahraman olan Mustafa Kemal Paşa'ya Türk Milleti, "İngiliz ve Fransızlara Çanakkale'yi dar eden bu kahramanın yine bu devletleri ve onların piyonu olan Yunan ordusunu alt edecek" bir kurtarıcı olarak bakıyordu. Onun önderliğinde başlayan Millî Mücadele hareketine, kendi mukadderatının kurtuluşu olarak bakan Türk Milleti'nin Mustafa Kemal Paşa'ya destek olması ve bağlılık göstermesi kadar tabii bir şey olamazdı.

Birinci Dünya Savaşı'nın başında komuta kademesi gençleştirilen Türk Ordusu, bu savaşta, bir çok cephede cansiperane mücadeleler yapmış, Çanakkale savaşları gibi millî ruh ve şuuru uyandıran savaşlar içerisinde yoğrulmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın nihayetinde Anavatanının işgal ve tehdit altına girmesi ve Türk Milleti'nin her yönden ihanetlere maruz kalması, bu genç, idealist ve vatansever komutanlardaki milliyetçilik duygusunu kamçılıyordu. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa gibi askerî dehasını savaş meydanlarında ispat etmiş olan ve karizmatik bir liderlik vasfına sahip olan , bir önderin peşinden gitmekten ona destek ve bağlılık göstermekten bir an bile tereddüt geçirmemişlerdi.

Olayların akış tarzını etkileyecek ve hatta değiştirecek kadar iyi bir sezgi kabiliyetini ve stratejiyi, doğru ve yer ve zamanda ortaya koyan ve uygulayan bir kişi olarak Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya çıktığından itibaren olayların akışını Türk Milleti'nin bir Millî Mücadele etrafında toplanması hususunda hasretmişti. Türk ve Dünya kamuoyunu, Millî Mücadele'nin haklılığı davasına inandırmak için mütemadiyen yazışmalar yapan, tamimler yayınlayan bir önder görüntüsü çizmişti. Artık herkes biliyordu ki, Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin vazgeçilmez önderidir.

Nitekim başta Rauf Bey, Kazım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa olmak üzere yakın ve uzak çevresindeki bir çok vatansever, Mustafa Kemal'siz bir mücadeleyi düşünemiyorlardı.

Sarayın İstanbul Hükûmetinin, elinden aldığı makam ve selâhiyeti, Erzurum Kongresi ile Türk halkı ona geri vermişti. Böylece hem Millî Mücadele hareketini hem de bu mücadelenin önderliğini halkın iradesine dayandırarak meşrûlaştırmıştı.

KAYNAKLAR

a)Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri,(1911-1921 Tarihleri Arasına ait 106 Belge), Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1982

Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler,Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999,

b) Cerideler

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

c)Dergiler

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

Harb Tarihi Vesikaları Dergisi

Tarih Vesikaları

d)Kitaplar

Akbulut, Dursun Ali, **Erzurum Kongresi Hakkında Belgeler**, Erzurum 1989.

Akşin,Sina, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul 1983.

Atatürk, M.Kemal, **Nutuk, C.1** (1919-1920), Yayına Haz. Zeynep Korkmaz, **C.III,Belgeler** (1919-1927)Yayına Haz. İsmet Gönülal, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri ,III, (1918-1937), 4. Baskı, (Der. Nimet Arsan) Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C.I, Der. Nimet Arsan,Ankara 1963,

Aydoğan, Erdal, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal Paşa**, Ankara 2000,

Baykal, Bekir Sıtkı, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1969.

Bıykoğlu, Tefik, **Atatürk Anadolu'da I**, (1919-1921), İstanbul 1984.

Bozkurt, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilali**, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995.

Cebesoy, Ali Fuat , **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2000.

Dursunoğlu, Cevat, **Millî Mücadelede Erzurum**, 2.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

Ezherli, İhsan, **Türkiye Büyük Millet Meclisi(1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı(1877-1920)**, 2. Baskı, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1998.

Goloğlu, Mahmut, **Erzurum Kongresi**, Ankara 1968.

-----, **Millî Mücadele'de Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, Trabzon 1981.

Gökbilgin, M. Tayyip, **Millî Mücadele Başlarken**, C.1, Ankara 1959.

Gürsoy Solmaz, **Deli Halid Paşa**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1996.

Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay,(Haz.) Feridun Kandemir, İstanbul 1965.

Jaeschke, Gotthard, , **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Türkçe'ye Çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Karabekir, Kazım, **İstiklâl Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988.

Karay,Refik Halid, **Minelbab İelmihrab**(Mütareke Devri Anıları), İnkılâp Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1992.

Kırzioğlu, Fahrettin, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Ankara 1993,

Selvi, Haluk, **Millî Mücadele'de Erzurum** (1918-1923), Ankara 2000.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar C.II**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001.

e) Makaleler

Akbulut, Dursun Ali, “Hey’et-i Temsiliye Nasıl Teşekkül Etti ?”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 4 (12 Mart 1990), Erzurum 1990, s.44-55.

Hasırcıoğlu, Talat, “ Kazım Karabekir Mustafa Kemal Paşa’yı Tutuklamayı Reddediyor”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**(Ocak 1968), Sayı: 4, s. 10-14.

Kırzioğlu, Fahrettin, “Atatürk’e Ait Bilinmeyen Yedi Vesika”, **Türk Kültürü**, Yıl: XIV, Sayı: 164,(Haziran 1964), s.20-38.

-----, “Erzurum Kongresi’nin Sağ Kalan Beş Mümessili”, **Türk Kültürü**, Yıl: VIII, Sayı: 85(1969), s. 53-67

-----, “Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi’nin İlk Günü”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**,(Ağustos 1970), s.4-33.

Unat, Faik Reşit, “Atatürk’ün Askerlikten İstifası ve Erzurum’da Tevkifi Teşebbüsü İle İlgili Bazı Vesikalar” **Tarih Vesikaları**, Cilt: 1, Sayı:16, (Ağustos 1955), İst.1955, s.2-8.